

פירוש המלה 'תרגום'

המשמעות המקובלת במלה 'תרגום' היא העברת תוכן משפה לשפה (טְרַנְסְלִישֵׁן בלעז), אבל כדרכן של מילים – המשמעות הזאת אינה המשמעות המדויקת ממש.

המופע הקדום ביותר של המלה נמצא בספר עזרא (ד ז) שם מסופר על איגרת השיטנה שכתבו שונאי ישראל כדי להפריע את שבי ציון מבנין ירושלים, הכתוב מספר "וְכָתֵב הַנְּשִׁתָּן פְּתוּב אֲרָמִית וּמִתְּרָגֵם אֲרָמִית". כלומר: הכתב של האיגרת היה באותיות ארמיות, זה הכתב המרובע שלנו הנקרא גם 'כתב אשורי' [הגמרא שם מביאה את הפסוק הזה כסיוע שהכתב האשורי עלה מבבל, והיינו כתב ארמין, ולשונה של האיגרת היתה לשון ארמית. הוי אומר: 'מתורגם ארמית' פירושו – לשונו ארמית].

מלשון רש"י שם משמע באופן אחר: "וְכָתֵב הַנְּשִׁתָּן – וכתב האיגרת, פְּתוּב אֲרָמִית – באותיות ארמית, וּמִתְּרָגֵם אֲרָמִית – המכתב היה מפורש בלשון ארמית".

לפי זה 'מתורגם ארמית' ענינו מפורש בארמית, כלומר: המלה 'תרגום' אין פירושה מילול גרידא, אלא פירוש הדבר וביאורו. כך כותב גם המצודות שם, ומביא סיוע מלשונו של רבי יוחנן (ב"מ מא). "מאן דמתרגם לי חבית אליבא דחד תנא", כלומר: מי שמפרש לי את משנת 'חבית' לפי תנא אחד. כמובן שלא מדובר שם על תרגום מילולי אלא על פירושה וביאורה של משנה סתומה.

כך גם כותב רבי אליהו בחור ב'תשבי' ערך תרגום: "תרגום – רוצה לומר פירוש, וכן 'וְכָתֵב הַנְּשִׁתָּן פְּתוּב אֲרָמִית וּמִתְּרָגֵם אֲרָמִית' רוצה לומר 'ומפורש בלשון ארמית'. וכן כל המפרש לשון אחד בלשון אחר נקרא תורגמן או מתורגמן, ובלשון עברי – מְלִיץ, כמו 'כִּי הַמְּלִיץ בֵּינֵתָם' (בראשית מב כג) תרגום: 'ארי מתורגמן ביניהון', וכן 'הוּא יִהְיֶה לָךְ לִפְה' (שמות ד טז) – לתורגמן. וכן כשאדם משמיע דבריו על יד אחר באותו לשון עצמו נקרא מתורגמן, וכן אמרו רבותינו זכרונם לברכה 'כל מזמור שנאמר בו משכיל על ידי מתורגמן אמרו' (ציטוט לשון רש"י בתהלים לב, א, המכוון לפסחים קיז), וכן היה מנהג הדרשנים הקדמונים שאמרו דבריהם על ידי מתורגמן".

הבחור מטיב להראות כי גם השמעת הדברים על ידי אדם באותה לשון – נקראת תרגום, כאותם אמוראים שהיו מתורגמניהם של אמוראים אחרים, ולעתים כל תפקידם היה רק לומר בקול את מה שהדרשן לחש בשקט כמו אמוריה דרבי אבהו במסכת סוטה (מ). שהיה 'מתרגם לרבים מה שהוא לוחש לו בשעת הדרשה' (רש"י שם). הוי אומר: תרגום הוא פעולה של הבנת ופירוש טקסט כל שהוא, בין אם מדובר בפירוש של דבר קשה, או פירוש משפה בלתי מובנת, או השמעה בקול של דבר הנלחש בשקט. מלאכתו של המתרגם היא תמיד שוה: הוא מהווה גשר בין תוכן הדברים לקוראיהם או לשומעיהם. אבל אין מדובר בתרגום משפה לשפה דווקא.

מכיון שהתרגום בלשון ארמית היה ידוע ומפורסם מאוד – הפכה המלה 'תרגום' להיות כינוי לשפה הארמית, עד כדי שהתנא כותב (מסכת ידים ד, ה) "תרגום שבעזרא ושבדניאל מטמא את הידים", כלומר הפרקים בלשון ארמית שבספרי עזרא ודניאל, גם להם יש קדושת כתובים והם מטמאים את הידים. וזאת למרות שלא מדובר שם בתרגום, אלא בטקסט הכתוב ארמית מעיקרו. וכך גם במסכת מגילה (פ"ב משנה א) 'קראה תרגום, בכל לשון, לא יצא', ופירוש הדברים: קראה ארמית, או בכל לשון אחרת – לא יצא (יעויין ברע"ב שם). אין לקרוא במשנה 'תרגום בכל לשון', אלא שני דברים הם. כמו בתוספתא דשבת (יד ב) "היו כתובין תרגום בכל לשון מצילין אותן", והגמרא (שבת קטו). מצטטת ברייתא זו "היו כתובים תרגום וכל לשון מצילין אותן", וקודם לכן נוקטת הגמרא כלשון הזה "היו כתובים תרגום או בכל לשון".

¹ מעניין לציין כי באוגריתית (שפה קדומה הדומה מאוד לעברית) הפועל 'רגם' הוא הפועל הבא בהוראת 'אמר, דיבר'.

כך גם במסכת סופרים (א ט, מהד' היגר) "כל התורה כולה עברית היא, אלא שיש בה ששה(?) דברים של תרגום, והכי קאמר, כל הדברים של עברית אל יכתוב תרגום, ושל תרגום אל יהפכם, כגון יגר - גל, שְׁהָדוּתָא, עדות... שהן שני לשונות, עיברית ותרגום". רש"י כותב במסכת מגילה (כא: ד"ה ובנביא) "והתרגום הוא לעז הבבליים".

מכל המובאות האלו רואים אנו כי המלה 'תרגום' הפכה מילה נרדפת ללשון ארמית דווקא, כיון שזה היה הפירוש המקובל של המקרא בכל פעם שהיה נקרא בבית הכנסת. ואכן רבי אליהו בחור (תשבי שם) רואה צורך להדגיש שלא זו המשמעות המקורית של תרגום: "רבים חושבים כי לשון תרגום אינו נופל רק על לשון ארמי, ואינו כן, כי תרגום - רוצה לומר פירוש".

מאת: 224567

יש לנו איפוא שלשה משמעויות במלה תרגום: א - פירוש. ב - ארמית. ג - המשמעות המקובלת היום: העברת תוכן משפה לשפה. משמעות זו דחקה בסופו של דבר את כל האחרות, ולא קשה להבין מדוע: ריבוי הביטויים כגון 'אונקלוס תרגם' 'זיונתן תרגם' - נתפסו בסופו של דבר כ'תרגם לשפה אחרת'.

מאת: 224567

תרגום אונקלוס

תרגום אונקלוס הוא החיבור החשוב ביותר הנמצא לצידו של המקרא. והלכה היא שחייב אדם לומר הפרשה שנים מקרא ואחד תרגום - כלשון שרמזו דורשי רשומות בראשי התיבות של המילים 'ואל"ה שמו"ת'. מטבע הדברים זכה תרגום אונקלוס לתפוצה עצומה, וכיום אין כמעט חומש - עממי או מרובה מפרשים - שאינו כולל בתוכו את תרגום אונקלוס לצד פסוקי התורה.

ברם תפוצתו זו של תרגום אונקלוס היתה לו גם לרועץ בכל הקשור לנוסח התרגום. זאת מכיון שהוא הורק מכלי אל כלי פעמים רבות מאוד, והמעתיקים והמדפיסים לא נמנעו מלשלוח את ידם ולהגיה את כל מה שנראה להם שגוי. מצורף לזה שכללי הדקדוק של לשון ארמי ידועים רק לאחד מעיר ושנים ממשפחה, ורובם של המדפיסים נטו לתקן את לשון התרגום לפי כללי הדקדוק של לשון הקודש, מה שאינו נכון במקרים רבים - אולי ברוב המקרים. מחמת כל זה נשתבשו התרגומים מאוד, וישנן מהדורות נפוצות שצורת תרגום אונקלוס כמעט נשחתה לבלי הכר². להלן נביא דוגמאות של טעויות שטעו המדפיסים בתרגום, בעיקר בגלל שניסו לכפות עליו את כללי הדקדוק של לשון העברי. וראשית, נסביר את הסיבה לכך שכללי הדקדוק של הארמית נשכחו.

שיכחת השפה הארמית

השפה הארמית שמוצאה מארם - כפי שמעיד שמה - היתה מדוברת במשך אלפי שנים, והגיעה לשיא גדולתה בימי האימפריה האשורית, ובימי יורשותיה האימפריה הבבלית - ולאחר מכן הפרסית - אז היתה השפה הדיפלומטית הבינלאומית.

הארמית היתה שפת הדיבור העיקרית בארץ ישראל ובבל לאורך כל תקופת בית שני, ועד ימי גאוני בבל, לאחר האמוראים ורבנן סבוראי. אולם בשלהי תקופת הגאונים, כשהערבים ירשו את מקומה של האימפריה הפרסית, חדלה הארמית להיות שפה מדוברת אפילו בבבל, ומכל שכן בכל ארצות אירופה שגלו אליהם היהודים כבר מחורבן בית שני. וכבר מצינו בסמ"ג (עשין יט, הובא בב"י או"ח סי' רפה) שדן לפני רבותיו כי הפירוש [מן הסתם פירוש רש"י] מועיל יותר מן התרגום. זאת כנראה משום שהתרגום כבר לא היה מובן, והיה צריך פירוש לפירושו.

מאותה סיבה השתנתה צורתה של קריאת התורה מכפי שהיה נהוג בזמן הגמרא, וכפי שמתאר זאת רבינו יעקב בעל הטורים (או"ח סי' קמה): "בימי חכמי התלמוד היו רגילין לתרגם כדי שיבינו העם, כי לשונם היה ארמי, אבל מנהג שלנו שאין אנו רגילין לתרגם... ונראה שהם היו רגילין לפרש להמון העם שהיו

² ומעניין לציון שבמקרים רבים של טעויות בתרגום אונקלוס הרי שבתרגום המיוחס לזיונתן אין את הטעות הנ"ל באותה מילה, זאת משום שתרגום זה לא הודפס והועתק כל כך הרבה, ולפיכך שלטו בו פחות ידי המגיהים.

מדברים ארמית, אבל לדידן מה תועלת בתרגום כיון שאין אנו מבינים אותו". ואף בספר העתים (סימן קעט) מובאת תשובת רב האי גאון שנשאל על אנשי ספרד שהפסיקו לתרגם בקריאת התורה, ומחה בהם הגאון והקפיד על כך מאוד. רואים אנו אפוא כי כבר בתקופת רב האי גאון הפסיק התרגום להוות פירוש, והצריך פירוש לפירושו. ויש אף את ה'רסאלה', איגרתו של רבי יהודה בן קוריש מצפון אפריקה שנכתבה לפני יותר מאלף שנה, ובה מוחה המחבר בנמעני אגרתו שהפסיקו לקרוא בתרגום בבית הכנסת.

ואמנם רב האי גאון ועוד חכמים הקפידו על כך, אבל בסופו של דבר בטל מנהג התרגום בקריאת התורה מכל קהילות ישראל, וזאת התיימנים שרובם או חלקם מחזיקים במנהג זה עד היום. אפשר שבארצות המזרח דחף לכך אף ה'תפסיר' המפורסם של רבי סעדיה גאון, הלא הוא התרגום שלו לערבית שהיה לחם חוקם של ישראל בארצות המזרח דוברות הערבית.

כתוצאה מכל זה נשכחו כללי הדקדוק והניקוד של הארמית, ואף ביאורי מילים רבים, והמבוכה והבלבול פשו בכל הקשור לנוסחאותיו וניקודו של תרגום אונקלוס. כבר רבי אליהו בחור (שחי לפני יותר מחמש מאות שנה) כותב בהקדמת ספרו 'מתורגמן' כי אי אפשר לעשות כללי דקדוק מדויקים על התרגומים מפני ריבוי הנוסחאות המתחלפות. והוא אף מציין כי לתרגום אין מסורת של ניקוד כפי שיש לתנ"ך, אלא נקוד מסבא בדורות מאוחרים יותר, ולפיכך רב בו הבלבול.³

נביא דוגמא המראה כמה חמור יכול להיות שינוי ניקוד אפילו באות אחת:

התרגום של 'פִּי יָרָא אֱלֹקִים אֲתָה' (בראשית כב יב) הוא - אָרִי דְחֵלָא דֵה' אֵת, כך מנוקד בכל הדפוסים. וזה שיבוש קשה מאוד, גידוף ממש. כי דְחֵלָא הוא תרגום של יראה, כמו 'חַתַּת אֱלֹקִים' (שם לה ה) שתרגומה דְחֵלָא דֵה'. נמצא שהאומר בניקוד זה - כאילו אמר "כי יראה ה' אתה" חלילה וחס. הניקוד הנכון הוא כמו בתאג' התימני: דְחֵלָא - שפירושו יָרָא. וזה כלל גדול שראוי לדעתו: כל לשון הווה בארמית בבנין קל נכמו פועל או פועל בעברית] הוא תמיד בקמץ בפ"א הפועל, דהיינו דְחֵל או דְחֵלָא. ולכן הניקוד הנכון של פֵּהן בארמית הוא פְּהֵנָא, ולא פְּהֵנָא כפי שרגילים לנקד.

אותה טעות קיימת גם בתרגום לפרשת מקץ (בראשית נ יט) שצריך לומר אָרִי דְחֵלָא דֵה' אֵנָא, שלא כדפוסים שנקוד בהם דְחֵלָא.

טעות דומה קרתה בתרגום המקרא 'נֹרָא תְהֵלֵת' (שמות טו יא). פירוש המלה 'נורא' הוא יָרָא, שִׁינָאִים ממנו. והמלה היא מבנין נפעל, כמו 'נָאָדָר' שבאותו פסוק. בהתאם לכך התרגום הוא 'דְחֵל תוֹשְׁבָחָן' שכן 'דְחֵל' הוא פִּעוּל בארמית. כמו 'רְבִיעַ' שהוא תרגום של רְבוּץ, ותביר שהוא תרגום של שבור. וכך הוא לשון המקרא בספר דניאל (ב לא) 'וְנִרְוָה דְחֵל' [מראה גורא].

ומה מקומם לראות את הניקוד במהדורות הנפוצות שהוא 'דְחֵל תוֹשְׁבָחָן' שפירושו 'נרא תהילות', שכן תרגום של 'נרא' הוא דְחֵל, דוגמת "פִּי יָרָא אֲנִי אֲתָה" (בראשית לב יב) - אָרִי דְחֵל אֵנָא מְנִיה.

מהדורות התרגום

תרגום אונקלוס הועתק בכתבי יד רבים מאוד, מאות ואולי אלפים. הוא אף הודפס ללא הרף – החל מלפני 500 שנה ומעלה. כבר במהדורת החומש של דפוס בולוניה (משנת רמ"ב) שהיתה מהדורה מעולה, מודפס התרגום.⁴ כך גם בדפוס אישאר (ר"ן). וכמובן שבדפוס ונציה – החל מהמהדורה הראשונה בשנת רע"ח, הודפס תרגום אונקלוס בצמוד למקרא, וכנראה היתה זו הפעם הראשונה שהתרגום הודפס מנוקד, נקודה חשובה כפי שיתבאר להלן.

³ דבריו אלו אינם מדויקים כל כך, שכן היתה מסורת לתרגום, אולם זאת התגלתה ונחקרה בדור האחרון ובזמנו של ר' אליהו בחור אכן לא היתה ידועה, ומכל מקום אין היא מתקרבת אפילו לרמת הדיוק וההשקפה שיש במסורת המקרא.

⁴ התרגום הודפס גם כספר בפני עצמו בפארא שבספרד, בשנת רמ"ז בערך.

טיב התרגום השתנה ממהדורה למהדורה: במהדורת בולוניה הטעויות מעטות מאוד, במהדורת אישאר הנוסח פחות טוב, ואילו במהדורת ונציה הראשונה הנוסח היה גרוע מאוד. כנראה שהדבר הובא לידיעתם של המדפיסים, ובמהדורות הבאות שהם הוציאו⁵ שופר נוסח התרגום במקומות רבים.

כפי שציינו: ניקוד התרגום שבדפוס נעשה כנראה בפעם הראשונה במהדורת ונציה רע"ח, ומכיון שהטופס שעמד לפנייהם [או 'תיקניהם' על פי סברא] היה גרוע, על אחת כמה וכמה שהיה גרוע במה שנוגע לניקוד. וכלל גדול הוא: על כל טעות כתיב אחת – יש פי עשר ויותר טעויות ניקוד. שכן בעוד הכתיב הועבר במסורת מתקופות קדומות יותר, הרי שהניקוד נעשה בדפוסים בתקופה מאוחרת, ועל ידי מדפיסים שידיעת הדקדוק הארמי שלהם כנראה היתה אפסית. דוגמא טובה לכך יכולה לשמש מהדורת שאלוניקי (רפ"א) שהניקוד שם משובש ומוטעה בצורה שאין דוגמתה.

במשך השנים הלכו וניתוספו טעויות מטעויות שונות, מיעוטן שגיאות העתקה שעלולות ליפול בכל פעם שמהדירים מחדש, ורובן 'תיקונים' שלא היו אלא קלקולים. המצב הגיע עד כדי שנוסח התרגום ברוב מהדורות היום הוא שגוי ביותר, וכמעט שאפשר לומר בוודאות שהואומר שנים מקרא מתוך מהדורות אלו לא יצא ידי חובת 'ואחד תרגום', שכן הפרוץ בו כמעט מרובה על העומד.

בסביניטה (שי"ז) הודפסה מהדורת תרגום שעורכיה השתדלו מאוד להקפיד על טיב הנוסח, והיא אכן נחשבת לאחת מהדורות הדפוס הטובות ביותר. בשנת תרמ"ד הוציא לאור ר' אברהם ברלינר מהדורה של תרגום אונקלוס על פי מהדורת סביניטה הנ"ל. מבחינת נוסח הכתיב של התרגום אכן זו מהדורה מעולה – כמעט ללא שגיאות, אולם בכל הקשור לניקוד יש שם גם כן שגיאות רבות, כנראה מן הסיבה שתוארה לעיל: מדפיסי סביניטה העתיקו במדויק מטופס שהיה לפנייהם, אבל הוא כנראה לא היה מנוקד ואת זה הם נאלצו לעשות בעצמם, לפי הידע הדקדוקי שהיה להם.

הנוסח המעולה ביותר של התרגום נחשב זה של התרגום התימני (המכונה תאג'), ויש לכך סיבה פשוטה: המנהג לתרגם בקריאת התורה בציבור נשאר אצל רובם או חלקם עד היום, וכדרכם הם מדקדקים על כל קוץ ותג בכל מסורת שהם משמרים. לפיכך נשתמר אצלם התרגום ביותר, הן מבחינת הכתיב והן מבחינת הניקוד⁶. יש הבדלים שונים בין מהדורות התאג', אבל ברובן הן אחידות. בליידן שנת תשי"ט הוציא לאור ר' אלכסנדר שפרבר מהדורה מדעית של התרגום על פי כתבי יד תימניים, ונעשתה שם עבודה עצומה של כינוס והצגת נוסחאות שונות המופיעות בהם.

להלן נביא דוגמאות של טעויות אופייניות הנובעות בעיקר מהרצון לכפות על התרגום את כללי הדקדוק העברי, נפתח קודם בטעויות ניקוד ולאחר מכן נעבור לטעויות נוסח, ולהוי ידיע שדוגמאות אלו הן כטיפה מים הטעויות הקיים במהדורות הנפוצות:

⁵ רפ"ד: חמשה חומשי תורה עם אונקלוס רש"י וחזקוני, וחמש מגילות. ובשנת רפ"ה"ז – כל המקרא.

⁶ למעט ענין חשוב אחד: מכיון שבהגיית התימנים אין הבדל בין סגול לפתח, יש אצלם הרבה פתחין שיתכן כי הם סגולים במקור, אלא שבהגייתם לא היה קיים הבדל, ולכן הוא לא השתמר אף בכתיב. כמו כן, יש הטוענים על אותיות שונות הנקודות חירק, שהם בעצם סגול מקורי. ומשום שלא היה קיים אצלם סגול, התחלף הניקוד לחירק. לדוגמא: אִישָׁא (אש) שיתכן שראוי לנקדו 'אִשָּׂא'.

הרב שמעון וייזר (מבוא ל'תרגום אונקלוס המוגה', הוצאת מישור בני ברק תשס"ז) תופס ענין זה כעיקר חשוב, ולדעתו אלפי מקומות בתרגום הנקודים בפתח, הם בעצם סגולים מקוריים שנוקדו בפתח משום שבתחילה היה כל הניקוד של התרגומים בניקוד העליון, הבבלי, שאין בו הבדל בין פתח לסגול [כפי שנשאר אצל התימנים בהגייתם, מסורתם היא כידוע בבליית אלא שבתקופת הרמב"ם בערך נתקבל אצלם הניקוד שלנו הוא הניקוד הטברני, נתקבל בכתיב אבל לא במבטא]. ולאחר מכן כשהעתיקו את הניקוד הזה לניקוד טברני הועתקו סגולים רבים כפתחים משום שלא ידעו להבחין בזה. אולם יש לציין שמדובר בהשערה של הרב וייזר, ויש לפקפק הרבה עד כמה גדול התופעה הנ"ל.

בלשון הקודש משתנה על פי רוב ניקוד המלה כשהיא נסמכת למלה שאחריה, כגון דָּבָר / דְּבָר ה'. אבל בלשון ארמי אין כלל זה נוהג ומילה המסתיימת בקמץ נשארת כך גם כשהיא סמוכה למלה שאחריה. במיוחד קמץ הבא במקום חולם עברי. אבל המעתיקים והמדפיסים נוטים תמיד להחליף את הקמץ בפתח במקרים של סמיכות, דוגמת הכתוב "מִבְּנוֹת חַת כְּאֵלֶּה מִבְּנוֹת הָאָרֶץ" (בראשית כז מו), שתרגומו 'מִבְּנוֹת חַתָּאָה כְּאֵלֶּין מִבְּנוֹת אֶרֶץ' – הגו' בקמץ שבאה בארמית במקום החולם העברי. אבל בדפוסים נוקד 'מִבְּנוֹת' בפתחות הגו' מתוך נסיון להשוות זאת לכללי הדקדוק העברי. וכן 'מִחֻשְׁבֵּת לְבִיָּה' (שם ו ה) במקום 'מִחֻשְׁבֵּת'. כך גם עם המלה 'יֵת' שהיא תרגום של 'אֵת' העברי ובאה על פי רוב בסמיכות, והמדפיסים נהגו לנקדה 'יֵת' משום כן⁷. מאותה סיבה המשפט 'קֵל זֵיעַ סָגִי' הנאמר בתפילת 'זבא לציון', היו סידורים שניקדוהו 'קֵל זֵיעַ סָגִי'. משום שסברו שבסמיכות צריך להפוך את הקמץ לפתח – ולא היא⁸.

בדומה לזה יש תיבות המסתיימות בצירי שסמיכותן גורמת להם לינקד סגול דוגמת 'יִתְּנֶן-לָךְ', ואין זה אלא מכללי לשון המקרא שתיבת 'יִתְּנֶן' אינה מוטעמת ולפיכך הופך הצירי לסגול, אבל בארמית אין נוהג כלל זה.

1234567

ניקוד צורות הפסק

תופעה הפוכה הקיימת בלשון הקודש היא צורות ההפסק, היינו מילים הנמצאות בסוף משפט [בדרך כלל במקומות של המפסיקים הכבדים, אתנחתא וסוף פסוק (המכונים בראשי תיבות אס"ף)], אבל גם לפעמים במקום זקף קטן וטפחא ועוד]. לדוגמא: הפ"א הסגולה שבמלה פִּסְחָ הופכת לקמוצה במשפט 'זֹאת חֻקַּת הַפִּסְחָ' (שמות יב מג) משום שהמלה פסח מוטעמת שם באתנחתא והיא מקום הפסק, או המלה אָמַר הנהפכת ל'כְּאֵשֶׁר אָמַר' (בראשית כא א), וכנהג במקרא לאלפים ולרבות. בארמית אין כלל זה נוהג על פי רוב, ו'אָמַר' הארמי ינוקד כך גם באתנחתא וסוף פסוק. אולם המדפיסים גם כאן השתדלו לכוף את התרגום לכללי העברי. וניקדו 'כְּמָא דִּי אָמַר'... וכך בעוד אלפי מקומות.

ניקוד לשון ברכה

מנהג חלק מכתבי היד של המקרא [ובעקבותיהם חלק מן הדפוסים] היה לנקד לשונות ברכה ושירות בחטף פתח הרי"ש, דוגמת אֶבְרָכְךָ, מִשְׁכְּתוֹ. אין כאן המקום להאריך בבירורו של חטף זה⁹, ולכל הדעות אינו קשור כלל לניקוד הארמית. אבל המדפיסים נהגו עין טובה בתרגום ועל פי רוב בלשונות ברכה העתיקו חטף פתח זה, כגון 'זְבִּרְכִיָּה' (בראשית כז כג) ועוד הרבה.

סימן רבים כפול

בלשון הקודש, סימן הרבים בלשון זכר הוא יָם. (כמו בנים, בתים) ובלשון נקבה הוא וָת. (כמו: אבות, בנות). כשהמילה באה בסמיכות, כגון: בְּנֵי יִשְׂרָאֵל, הָיָה יְהוּדָה - נופלת המ"ם הסופית, אבל יו"ד הרבים חייבת להשאר כדי שנדע שמדובר ברבים. שכן אם היא תרד, יהיה זה לשון יחיד. כמו: בֶּן יִשִּׁי, הָרַ תְּבוֹר. בסיומת לשון נקבה אין צורך כמובן ביו"ד הזאת כי הוא"ו שלפני התי"ו היא המראה שמדובר ברבים. ולכן: בְּנוֹת יִשְׂרָאֵל, פְּרוֹת הַבֶּשֶׂן.

⁷ וכן "לֹת יִשְׁמְעָל" (בראשית כח ט) שצ"ל 'לֹת'. וכנ"ל וְרַעֲיָה אֶרְעָא (פסוק יד) שהנכון הוא וְרַעֲיָה. וכן פעמים רבות בקמץ הבא באמצע מילה כגון אורִיתָא, שרגילים לנקדו אורִיתָא. או כְּהִנָּה שרגילים לנקדו כְּהִנָּה.

⁸ טעות זו אכן תוקנה ברוב הסידורים שיוצאים כיום, ואין למצוא אותה אלא בתרגומי המקרא (יחזקאל ג יב) ובסידורים ישנים.

⁹ יש הסוברים שאינו אלא צורה שהסופרים הדגישו בה שהשוא הזה הוא נע, ואין זה חטף פתח באמת.

אך משום מה, בהסמך המילה לכינוי שייכות. (כמו: בְּנֵי בְנֵךְ בְּנֵנוּ וְכד') אזי אף בלשון נקבה נוספת יו"ד הרבים הגם שאין בה צורך, ואומרים: בְּנוֹתַי, אֲבוֹתֵינוּ, כְּמוֹ בְּנוֹי, וְלִדְנוּ. אף שלכאורה אין בכך צורך (כמו שאומרים בְּנוֹת יִשְׂרָאֵל, וְלֹא בְּנוֹתֵי יִשְׂרָאֵל¹⁰). ובאמת יש למצוא טעם לזה אך עכ"פ כך הוא.

במקומות בודדים יש רק סימן רבים אחד, דוגמת 'מְפֹתֶךָ' (דב' כח נט) תחת מְפֹתֶיךָ, וְעֲדוֹתֵי (תה' קלב יב) תחת עֲדוֹתֵי¹¹. מקרים אלו יוצאים מן הכלל.

כלל זה אינו עקבי אלא בלשון הקודש, אבל בארמית אינו נוהג תמיד: המלה בְּנוֹתֵי אכן מתורגמת בְּנָתֵי. אבל אֲבוֹתֵי בארמית הוא אֲבָהֶתִי ולא אֲבָהֶתִי, וְתוֹרוֹתֵי (בראשית כו ה, שמות טז כח) תרגמו אוֹרְתֵי ולא אוֹרְתֵי. אבל המדפיסים נהגו דרך כלל להשוות מידות התרגום עם לשון העברי.

באופן דומה טעו המדפיסים בתרגום 'יְמֵי שְׁנֵי מְגוּרֵי' (בראשית מז ט) שתרגמו 'תוֹתְבוֹתֵי' ואילו הם ניקדו 'תוֹתְבוֹתֵי'. ובאמת זה אינו, כי מגורים בעברי הוא לשון רבים, ועל כן 'המגורים שלי' הוא מְגוּרֵי, כי יש כאן צירוף שני יודיין: סימן הרבים ויו"ד היחס [מגורים שלי] וצירוף שני יודיין גורם שיבוא פתח לפני היו"ד, כפי שנתבאר. אבל 'תוֹתְבוֹת' בארמית הוא לשון יחיד, כמו מלכות, עבדות. ואין כאן אלא יו"ד אחת ולפיכך הניקוד הוא תוֹתְבוֹתֵי.

שינוי ניקוד המשנים את המשמעות

עד כעת הבאנו שגיאות ניקוד שהם טעויות, אך לא גרמו לשינוי המשמעות, אולם רבות מאוד הן טעויות הניקוד הגורמות לשינוי משמעות! נביא כמה דוגמאות:

*

ניקוד התרגום של 'הָגוֹי גַם צָדִיק תִּהְיֶה' (בראשית כ ד) במהדורות רבות הוא 'הָעַם אָף וְכַאֲי תִקְטָל'; לפי ניקוד זה יש כאן ה"א הידיעה. וזה שיבוש, שהרי המשפט הזה הוא משפט שאלה: האם תהרוג גוי על אף שהוא צדיק? וה"א השאלה נקודה בחטף פתח. זולת זאת: בארמית כידוע אין ה"א הידיעה בכלל, במקום זה מופיעה א' בסוף המילה: וְהָעַם' בעברית הוא עָמָא בארמית. הנוסח הנכון הוא 'הָעַם'.

*

"מָה רָאִיתָ כִּי עָשִׂיתָ אֶת הַדָּבָר הַזֶּה" (שם כ י) תרגמו 'מָה חָזַיתָ' במהדורות הנפוצות, והוא לשון הווה - מה רואה אתה. כי 'חָזַי' בקמץ החי"ת מקביל ל'רואה' בעברית [הכלל: חולם עברי הופך על פי רוב לקמץ בארמית]. אבל הלשון כאן הוא לשון עבר שניקודו חָזַיתָא - בחטף פתח, כפי שהוא בנוסחאות המדויקות. טעות דומה מופיעה בתרגום המלה 'כְּמִשְׁפָּט' (כגון ויקרא ה י, ט טז) שתרגמו 'כְּדִחְזִי' דהיינו 'כראוי'. אבל בדפוסים נקוד 'כְּדִחְזִי' שפירושו 'כְּרֹאָה'.

*

"וַיַּעַן לָבֵן וּבְתוֹאֵל" (בראשית כד נ) תרגמו 'וְאָתִיב לָבֵן וּבְתוֹאֵל' כמעט בכל המהדורות. הצורה 'וְאָתִיב' היא מין כלאיים: הניקוד הוא של צורת הווה, [הצורה פֻּעַל בארמית מקבילה לפֻּעַל העברית]. אבל לפי זה היה צריך להיות 'וְמָתִיב' כי אונקלוס מתרגם את 'וַיַּעַן' בפועל 'השיב' בצורתו הארמית. הנוסח הנכון הוא 'וְאָתִיב' - האל"ף בחטף פתח.

בהמשך אותו פסוק כתוב "וְאָנֹכִי לֹא יָדַעְתִּי" שתרגמו - 'וְאָנָא לֹא הָנִיתִי יָדַע'. הצורה 'יָדַע' היא לשון הווה! שכן המקבילה העברית היא 'יָדַע' והקמץ הארמי בא במקום החולם העברי. התרגום מחליף את 'לא

¹⁰ רק פעם אחת יש את היו"ד הנוספת הזאת בצורת סמיכות רגילה: יִרְכְּבוּהוּ עַל בָּמֹתֵי אֶרֶץ (דברים לב יג) שהיה צריך להיות 'על במות ארץ', צורה כזו מופיעה עוד ארבע פעמים במקרא.

¹¹ הפתח שלפני היו"ד הוא במקום שני יודיין, כמו במלה בְּנֵי שהיו"ד שלה משמשת במקום יו"ד הרבים: בְּנֵי, ובמקום יו"ד היחס: בְּנֵי, ולכן היא נהגית בפה, וזה על ידי שבא פתח לפניו. ואף כאן: עֲדוֹתֵי בפתח הוא במקום שני היודיין, ואילו עֲדוֹתֵי יש בה רק סימן אחד ולכן יש חירק לפני היו"ד.

ידעתי' שבלשון המקרא ללא הייתי יודע' השכיח בלשון חז"ל¹². אבל בדפוסים הנפוצים כתוב 'ידע', וכוונתם לצורת העבר הארמית 'ידע' רק שהפכו את הפתח לקמץ בגלל שזה סוף פסוק, כדרך מילים הרבה שמשנתנו בלשון המקרא מקמץ לפתח בסוף פסוק [עָבַד / עָבַד, מְצָרִים / מְצָרִים, וכדומה]. ושתי טעויות יש כאן. האחת: לכתוב 'הַיְיָ יָדַע' הוא כמו שנאמר 'הייתי ידעתי'. והשנית: ארמית אינה מתנהגת כעברית, וסוף פסוק אינו הופך את הפתח לקמץ על פי רוב – או בכלל, כפי שכבר הערנו לעיל. ^{אוצר החכמה}

מן הסתם הבנה מוטעית כגון זו היא גם הסיבה לשינוי באחד הפסוקים בהמשך (כט ה): 'נִיאֲמָרוּ יָדְעָנוּ' שתרגמו 'נִיאֲמָרוּ יָדְעָנוּ' במהדורות הנפוצות. הנכון הוא 'יָדְעָנָא' כמו שהוא בחלק מהמדייקים, וכן בתרגום יונתן, ופירושו 'יודעים אננו' – לשון הווה נוהמקרא כינה זאת בלשון עבר, שכן דרך לשון המקרא, ואכמ"ל. או כמו שהוא בתאג' - 'יָדְעִין', אבל 'יָדְעָנוּ' הוא נסיון של השוואת לשון התרגום ללשון המקרא, נסיון לא נכון כשלעצמו, כי אז היה צ"ל 'יָדְעָנָא'.

*

תרגום המלה 'פְּרָסָה' הוא 'פְּרָסָתָא', שכן אם נאמר בארמית 'פְּרָסָא' זה יהיה לשון זכר, דוגמת גְּבָרָא. ותרגום 'פְּרָסוֹת' – לשון רבים – הוא פְּרָסָתָא, בקמצות הסמ"ך, וזהו כל ההבדל בין לשון רבים ויחיד. אבל המדפיסים ניקדו בכל מקום פְּרָסָתָא, גם כשמדובר בלשון יחיד, וגם כששתי הצורות מופיעות זו ליד זו, דוגמת "כָּל מְפָרֶסֶת פְּרָסָה וְשִׁסְעַת שִׁסְעַת פְּרָסָתָא" (ויקרא יא ג), בשני המקרים מנוקד פְּרָסָתָא בקמצות הסמ"ך.

*

בלשון המקרא משמש הפועל רָחַץ הן כפועל עומד, דוגמת 'וְרָחַץ בְּמֵי־' (ויקרא יד ח) דהיינו התרחץ בעברית דהאידינא. והן כפועל יוצא, דוגמת 'וְרָחַץ אֶת בְּשׂוֹרָה בְּמֵי־' (שם שם ט), או 'וְרָחַצוּ יְדֵיהֶם וְרַגְלֵיהֶם' (שמות ל כא). אולם התרגום מחלק את שתי הצורות לשני בנינים. את הפועל העומד הוא מתרגם 'וְרָחַץ בְּמֵי־' – בחירק היו"ד, שהוא בנין קל¹³, כלומר: רָחַץ. ואילו כשמדובר על רחיצת דבר אחר הוא מתרגם 'וְרָחַץ בְּבִנְיָן אֲפֻעֵל'¹⁴, כלומר: רָחַץ. וכן מצינו בלשון משנה 'מרחיצין את הקטן' (שבת יט ג). אבל הדפוסים לא שתו ליבם לזאת וניקדו בכל מקום 'וְרָחַץ' בפתח.

*

ניקוד תרגום המילים "תִּשָּׁב הַנֶּעֱכָר" (בראשית כד נה) הוא "תְּתִיב עוֹלָמָתָא", וזו טעות גמורה שכן ניקוד זה גורם למילה להיות לשון השבה, דוגמת "פֶּן תִּשָּׁיב" (שם כד ו) - 'דילמא תתיב'. אבל תרגום ישיבה הוא תְּתִיב - תי"ו ראשונה בחירק ותי"ו שניה דגושה.

*

החילוק בין המלים אָחִי, וְאָחִי, הוא רק בניקוד. כך גם בארמית, הכתיב והה: אחוהי, ורק הניקוד שונה: היחיד הוא אָחוּהִי - בשורק, והרבים הם אָחוּהִי - בחולם. והמדפיסים התבלבלו בכך לעתים: "אֶת אָחִי אֶת הָבֵל" (בראשית ד ב) מתורגם "אֶת אָחוּהִי יֵת הָבֵל" - שתי טעויות: האל"ף בפתח והחית"ת בחולם, וכך שוב פעמיים בפסוק ח' שם, ועוד כמה מקומות. ולאידיך "וַיִּקַּח אֶת אָחִי עֲמֹן" (בראשית לא כג) מנוקד 'אָחוּהִי', גם כאן שתי טעויות, והשניה היא הטעות המכרעת, שכן השורק הוא לשון יחיד.

'תיקוני נוסח

עד עתה עסקנו במקומות בהם שינו המדפיסים את הניקוד גרידא, אולם פעמים רבות הם שלחו ידם גם בנוסח התרגום עצמו. לעתים מחמת סתם טעות, ועל פי רוב בגלל אותו רצון להשוות את התרגום לעברי. לדוגמא: תרגום 'וַתֵּלֶךְ וַתִּתֵּעַ' (בראשית כא יד) הוא נִאֲזַלְתָּ וְטָשְׁתָּ, לשון טעות כמו ששכיח בלשון חכמים. אבל

¹² יודע הוא לשון הווה, והעבר מושג על ידי המלה 'הייתי'.

¹³ מקביל לבנין פֻּעַל בלשון הקודש.

¹⁴ מקביל לבנין הפעיל בלה"ק.

בשלב מסוים¹⁵ החליט מאן דהו שכנראה טי"ת של טעות היא, ותיקן 'ותעת' כמו בלשון המקרא [וזאת מלבד ששינו את הניקוד גם הוא לצורת העברי ובמקום 'ותעת' תיקנו 'ותעת']. במקומות רבים כגון דא אפשר להזכיר ב זאת על פי התרגום יונתן, שכן הטי' הודפס הרבה פחות¹⁶ וממילא שובש הרבה פחות, ואכן שם כתוב 'ותעת', אם כי הניקוד שגוי גם בטי".

אית יקרא דה' שרי

אכן יש ה' במקום הזה (שם כח טז) – תרגומו: "בְּקִשְׁטָא, יִקְרָא דֵה' שְׂרִי" בְּאִתְרָא הַדִּין. אבל ברוב המהדורות החדשות נוספה מילה: "אית יקרא דה' שרי" – וכל יתר כנטול דמי. לשון הכתוב הוא 'אכן יש ה' במקום הזה', אבל התרגום שמוסיף מילת 'שְׂרִי' אינו רוצה לכתוב 'אכן יש ה' שרי במקום הזה', כי זה כפל לשון מיותר. לכן לא תרגם את המלה 'יש'¹⁸.

ועל השנות החלום

"ועל השנות החלום" (שם מא לב) – תרגומו במהדורות הנפוצות הוא 'ועל דְּאִתְנִית חֶלְמָא'. דְּאִתְנִית הוא לשון נקבה משובש מעט, שכן היה צ"ל 'דְּאִתְנִיאת'. אבל מדיכא תיתי כאן לשון נקבה? הרי חלום הוא לשון זכר!

השתלשלות הטעות היתה כך: במקור היה כתוב 'ועל דְּאִתְנִי חֶלְמָא' שפירושו 'ועל שנשנה החלום'; דרך התרגום להחליף פעמים רבות את המקור לפועל¹⁹, אולי בגלל שהניב הארמי של התרגום ממעט להשתמש בצורת המקור²⁰. מכיון שהתרגום החליף את המקור בפועל עבר, הוא הוצרך להוסיף ד' בתחילת המלה, ולכתוב 'דְּאִתְנִי' [כי אי אפשר לכתוב 'ועל נְשָׁנָה החלום']. באו המדפיסים והצמידו את הטי"ו של 'השנות' אל 'דְּאִתְנִי' הארמי, כדי להשוות ללשון המקרא וליצור צורת מקור מזוייפת. למעשה היו צריכים לשיטתם למחוק את הדל"ת, שכן זה כמו שנאמר בעברית 'ועל שהשנות החלום'.

הפך לבן

הביטוי 'הפך לבן' שמופיע כמה פעמים בפרשיות הצרעת הוא ביטוי מטעה במקצת, שכן פירושו הוא 'צבעו הפך ללבן', אבל חסרון הלמ"ד מקשה קצת על הקורא. לכן מקפיד אונקלוס לתרגם ביטויים כגון 'ושער בנגע הפך לבן' (ויקרא יג ג) – 'ושערא במכתשא אַתְהִפִּיךְ לְמַחֲוֵר', שפירושו – התהפך ללובן. ואף המקרא עצמו נוקט לשון דומה במקומות אחרים כגון 'ויהיה נהפך הנגע ללבן' (שם שם יז).

¹⁵ נמצא כבר במהדורת וין תרי"ט.

¹⁶ הוא הודפס לראשונה בבאזל בשנת שס"ז ובדפוס ונציה לא היה קיים עדיין כלל.

¹⁷ שְׂרִי הוא תרגום של שורה, אבל בתאג' הניקוד הוא שְׂרִי שפירושו שרי, וכן הוא בטי". כאן קשה להכריע מצד הסברא איזהו הנוסח הנכון.

¹⁸ אמנם בטי"ו מופיעה מילה זו, ואם היא מקורית, יתכן שהוסיפה בטי"א על פי הטי"ו כמו שעשו בתרגומים של עטרות ודיבון, יעויין בהמשך (עמ' 14).

¹⁹ השנות הוא מקור, כמו 'העשות' (אסתר ט א), ולכן כותב התרגום במקום ועל שנשנה החלום – תחת 'ועל השנות החלום'. כך נודג התרגום כמעט תמיד במקור שאינו בא עם ל' השימוש. לדוגמא: הוא מתרגם את 'ביום עשות' (בראשית ב ד) – בְּיוֹמָא דְּעֵבֶד, ואילו את 'לעשות' שבפסוק הקודם הוא מתרגם 'למעבד', שזוהי צורת המקור הארמית בבנין פעל.

²⁰ סייעתא לכך היא העובדה שצורת המקור נעלמה כמעט לגמרי בלשון חכמים, שכידוע מושפעת מאוד מן הארמית. רק מקור עם ל' לפניו נמצא בלשון חכמים כגון לעשות, לומר, לאכול. אבל לא עשות, אמור, אכול. וזו בדיוק תמותת המצב בארמית של התרגום: הוא משתמש במקור בדרך כלל רק אם בא ל' לפניו. [האמור כאן הוא לגבי מקור המופיע בפני עצמו, אבל במקור המופיע יחד עם פועל, דוגמת "ואם אמר יאמר העבד" (שמות כא ה) משאיר אונקלוס את המקור כצורתו (מִימָר עֲבָדָא) ואינו משנה אותו. וכך גם פעמים רבות בארמית של תלמוד בבלי, דוגמת 'אִיאִוְשִׁי מִיָּאֵשׁ', 'אתחולי מתחלינו' (ברכות יד:), 'דמצלו אצלוי' (שם לד: ועוד).

דומה שהביטוי הקשה ביותר נמצא בפסוק כ"ה: "וְהָיָה נְהַפֵּךְ שֵׁעַר לִבְךָ בְּבִקְרָתְךָ". כוונת הכתוב גם כאן היא 'והנה נהפך שער ללבן בבהרת', אלא שסדר המילים הלא רגיל גורם לקורא לתפוס את המילים 'שער לבן' כצמד מילים. כאילו כתוב שהשער הלבן שבבהרת – נהפך, מה שודאי אינו נכון שכן השער היה שחור והבהרת גרמה לו להפוך ללבן.

מן הסתם קושי הביטוי הזה גרם למדפיסים שהגיהו כאן את נוסח התרגום ובמקום הנוסח הנכון שהוא 'אתהפוך שֵׁעַר לְמַחֲוֹר בְּבִקְרָתָא', כתבו המדפיסים 'אתהפוך שֵׁעַר חֲוִיר בְּבִקְרָתָא', וזו טעות גמורה. שכן הפירוש של משפט כזה הוא 'השער הלבן שבבהרת נהפך'.

הגידה לי

הגידה לי מה מְשַׁפְּרָתְךָ (בראשית כט טו) תרגומו 'חַי לי מה אֲגַכְךָ' [במקראות גדולות: חַי]. הנוסח הזה הוא שיבוש, שכן 'חַי' הוא תרגומו של הַגִּיד, דוגמת 'מִי הַגִּיד לְךָ' (שם ג יא) שתרגומו 'מִן חַי לְךָ'. או 'על בלי הגיד לו' (שם לא כ) שתרגומו 'על דְּלֹא חַי לִי'. הנוסח הנכון הוא כמופיע בתאג' והמהדורות המדוייקות: 'חַי לי מה אֲגַכְךָ', ובלשון נקבה חַיָּא, דוגמת הַגִּידִי נָא לי (שם כד כג) שתרגומו 'חַיָּא כְּעֵן לִי'. וגם שם טעו המדפיסים וכתבו 'חַי' ²¹.

כך גם עם הציווי שִׁים כֹּה (שם לא לו) שתרגומו 'שׁו כְּעֵן' בנוסחאות המדוייקות, אבל בדפוסים 'שׁוי כְּעֵן' – אותה טעות, שכן 'שׁוי' הוא לשון עבר, כמו 'חֲשַׁת לו עֲדָרִים לְבָדוֹ' (שם ל מ) שתרגומו 'חֲשַׁי לִי' עֲדָרִין בְּלַחֲוֹדֵהִי ²².

את – מן

"וַיֵּצֵא אֱלֹקִים אֶת מִקְנֵה אַבְיָכֶם וַיִּתֵּן לִי" (בראשית לא ט) - וְאַפְרָשׁ ה' יֵת גִּיתִי דְּאִבּוּכֹן, כך במהדורות רבות. וזו טעות גמורה, כי 'את' שבכאן פירושו מן. והנכון כמו שהוא במדוייקים ובמקראות גדולות – וְאַפְרָשׁ ה' מֵן בְּעִיקָא דְּאִבּוּכֹן. מי שהגיד 'את' במקום 'מן' תפס כנראה כפשוטו את לשון המקרא 'וַיֵּצֵא' כאילו מדובר כאן בהצלה, בעוד שהכוונה היא הפְּרָשָׁה, כפי שכותב התרגום עצמו.

לשון הוזה

כשהמקרא רוצה לתאר מצב מתמשך, הוא נוקט תדיר בלשון עתיד. רש"י מתייחס לתופעה זו פעמים רבות בפירושו על התנ"ך, והוא מכנה זאת בין השאר 'לשון הוזה' בקצרה, או 'לשון רגילות ותמידות' (ישעיה כו י), יעויין בפירושו לשמות טו א: "דברים הנכתבים בלשון עתיד והן מיד, כגון כָּכָה יַעֲשֶׂה אֵיזֵב (איוב א ה), על פי ה' יִחַנּוּ (במדבר ט כג), וַיֵּשׁ אֲשֶׁר יִהְיֶה הָעֵנָן (שם כ), לפי שהן דבר ההוזה תמיד". [ויעויין עוד בפירושו לבראשית כד מה, שמות לג ז, דברים ב יב, שופטים ב יח, ש"א א ג, יד נב, כז ח"א, ש"ב כב ז, מ"ב ד ח, יט כד, ועוד הרבה].

בכל המקומות האלו נוהג התרגום לתרגם בלשון הוזה, כמו "וְהָיָה כְּבֹא מִשָּׁה הָאֵלֶּלָה יִרְדַּ עֲמֹד הָעֵנָן וְעֲמֹד פְּתַח הָאֵלֶּל וְדָפַר עִם מִשָּׁה" (שמות לג ט). כל לשונות אלו המודגשים לשונות של עתיד הן, והתרגום מעבירם ללשון הוזה: וְהָיָה כְּד עֲלִיל מִשָּׁה לְמִשְׁכָּנָא נְדִית עֲמֹדָא דְּעֵגְנָא וְקָאִים בְּתַרְע מִשְׁכָּנָא וּמִתְמַלָּל עִם מִשָּׁה. ואף רש"י על אתר מציין ענין זה: "וְדָפַר ה' אֶל מִשָּׁה פָּנִים אֶל פָּנִים – וּמִתְמַלָּל עִם מִשָּׁה... וְשָׁב אֶל הַמִּחְנָה – תרגומו: וְתָאָב לַמִּשְׁרִיתָא, לפי שהוא לשון הוזה. וכן כל הענין: וְרָאָה כָּל הָעָם – וְחָזַן, וְנִצְבּוּ – וְקִיִּימִין, וְהִבִּיטוּ – וּמִסְתַּכְּלִין, וְהִשְׁתַּחֲוּוּ – וְסִגְרִין".

²¹ הטעות חוזרת על עצמה במקומות נוספים כגון בראשית לב ל, לו טז, תרגום שופטים טז ו, ייג, ועוד.

²² גם טעות זו חוזרת על עצמה במקומות נוספים, כגון בראשית כד ב, לא לו, ועוד.

אותו לשון נוקט התרגום במלחמת עמלק, על "וְהָיָה פֶּאֶשֶׁר יְרִים מִשָּׁה יְדוֹ וְגִבֹּר יִשְׂרָאֵל וְכֶאֱשֶׁר יָצִיחַ יְדוֹ וְגִבֹּר עֲמָלֵק" (שם יז יא). כאשר ירים – תרגומו כד מרים, וכאשר יניח – כד מנח. אכן בדפוסים מופיעה נוסחה 'כד ירים משה ידוהי', לשון עתיד. וזה אינו נכון אלא המדפיסים נגזרו אחר לשון העתיד שבמקרא ולא ידעו שהתרגום מהפכו תדיר ללשון הווה [ומשום מה את תרגום 'כאשר יניח' השאירו כצורתו ולא תיקנו 'כד יניח'].

ו"ו ההיפוך

כלל גדול וחשוב הוא בארמית - אין בה ו"ו ההיפוך! זאת לעומת לשון המקרא שו"ו ההיפוך מופיעה בה על כל צעד ושעל. הארמית מן הסתם היא זו שהשפיעה על לשון חכמים, וגרמה לה שו"ו ההיפוך נעלמה ממנה לגמרי, כפי שהדבר מתבטא בלשון המשנה. גם בעברית המדוברת כיום נעלמה ו"ו ההיפוך.

אולם השאיפה התמידית להשוות 'בכוח' את לשון התרגום ללשון המקרא, גרמה למדפיסים בכמה מקומות לייבא את ו"ו ההיפוך אל התרגום. נביא כמה דוגמאות:

"וְהָרִבִּיתִי אֶת אֶתְנִי" (שמות ז ג) תרגומו 'וְאֶסְגִּי', לשון עתיד. אבל במהדורות הנפוצות הנוסח הוא 'ואסגיתי' שהוא לשון עבר, כי בארמית אין הו"ו מהפכת את העתיד לעבר, וזה שיבוש גמור. וכדאי גזונו: "וְעִבְרִיתִי בְּאֶרֶץ מִצְרַיִם" (שם יב ב) תרגומו 'וְאֶתְגַּלִּי בְּאֶרֶץ מִצְרַיִם', לשון עתיד, שהרי ה' מודיע שכך יעשה. אבל בדפוסים כתוב 'וְאֶתְגַּלִּיתִי' שפירושו וכבר עברתי.

וכן "וְהָיָה אֲשֶׁר בִּינְאָר תָּמוֹת וְכֶאֱשֶׁר הָיָאָר" (שם ז יח) - תרגומו הנכון הוא: "וְנִנְיִי דִי בְנִהְרָא יָמוֹתוֹן וְיִסְרִי נִהְרָא", שכן 'וְכֶאֱשֶׁר' הוא עבר המהופך לעתיד על ידי ו"ו ההיפוך. ומכיון שבארמית אין הו"ו מהפכת את העבר לעתיד, כותב אונקלוס 'וְיִסְרִי'. אבל במהדורות הנפוצות נוסח התרגום הוא "וְנִנְיִי דִי בְנִהְרָא תָּמוֹת" ²³ וסרי נִהְרָא" שהוא תרגום של לשון עבר, כמו שהוא באמת תרגום של "וְכֶאֱשֶׁר הָיָאָר" (פסוק כא).

וכן "וְהִפְלָה ה' בֵּין מִקְנֵה יִשְׂרָאֵל וּבֵין מִקְנֵה מִצְרַיִם" (שם ט ד) תרגומו 'וְיִפְרִשׁ', לשון עתיד. אבל במהדורות הנפוצות מודפס 'וְאֶפְרִשׁ' בנסיין להשוות ללשון המקרא, והוא לשון עבר, ושיבוש גמור.

והיפך הדבר בתרגום המילים 'וְנִשְׁלַחְךָ בְּשָׁלוֹם' (בראשית כו כט) שתרגומם הנכון הוא 'וְנִשְׁלַחְךָ בְּשָׁלָם', לשון עבר, כי 'נִשְׁלַחְךָ' הוא עתיד שנתהפך לעבר ע"י ו"ו ההיפוך. אבל במהדורות הנפוצות הוגה לשון התרגום על פי לשון המקרא, ונכתב 'וְנִשְׁלַחְךָ בְּשָׁלָם', שפירושו 'נשלח אותך בשלום' - לשון עתיד.

מקרה מורכב יותר יש בתרגום המשפט "וְטָבְחוּ אוֹ מְכָרוּ" (שמות כא לו). אף שבמילת 'מכרו' אין ו"ו ההיפוך, ברור שהכוונה 'או ימכרו' ²⁴. וכן נוסח התרגום במדויקים: וְיִקְסְנִיהּ אוֹ יִנְבְּנִיהּ. ואילו בדפוסים המצויים הנוסח הוא וְיִקְסְנִיהּ אוֹ יִנְבְּנִיהּ. לפי ש'מְכָרוּ' הופיע בלא ו"ו, הבינוהו בטעות כעבר ממש. וכן 'וְנִשְׁפָּר אוֹ מֵת' (שם כב יג) תרגומו 'וְיִתְבֵּר אוֹ יָמוֹת', ולא כבדפוסים 'ויתבר או מית'.

נסיים בטעות מעניינת שנגרמה לא בגלל ו"ו ההיפוך, אלא בגלל אי שימת לב לניקוד של ו"ו ההיפוך.

בפרשת תצוה (כח כח) מופיע הציווי: וְיִרְכְּסוּ אֶת הַחֹשֶׁן, שהוא עתיד רגיל [בלי היפוך] ותרגומו 'וִיִּחְדוּן ית חושנא'. בפרשת פקודי (לט כא) כתוב הביצוע: וְיִרְכְּסוּ אֶת הַחֹשֶׁן. כאן הו"ו היא פתוחה, כלומר, ו"ו ההיפוך. ולפיכך תרגומו בהתאם 'ואחדו ית חושנא', לשון עבר.

מקרה זה הוא חריג בלשון המקרא. בדרך כלל הפעלים מופיעים בצורה אחידה, אם יש ו"ו ההיפוך בציווי, כגון 'וְעֲשִׂיתָ לָלֶאֱת תְּכֵלֶת' (כו, ד), אזי גם בעשייה באה ו"ו ההיפוך: 'וְעֵשׂ לָלֶאֱת תְּכֵלֶת' (לו, יא). ואם הציווי בא בלי ו"ו ההיפוך, כגון 'וְשָׂנִי קִרְשִׁים תַּעֲשֶׂה' (כו, כג), אזי גם בעשייה לא באה ו"ו ההיפוך: 'וְשָׂנִי

²³ המלה 'תמות' בתרגום היא גם תיקון מוטעה, כפי שנביא להלן.

²⁴ אפשר שהו"ו של 'וטבחו' משמשת גם את 'מכרו', או שזה עבר הכתוב בצורת עתיד כמו שמופיע לרוב בפרקי שירה שבמקרא. דוגמת 'אז ישיר'.

קִרְשִׁים עֲשֶׂה (לו, כח), וכן בכל מקום. ואילו במקרה דנן הציווי הוא בלי ו'ו' ההיפוך: וְיִרְכְּסוּ²⁵, והעשייה באה בו'ו' ההיפוך: וְיִרְכְּסוּ.

דבר זה כנראה הטעה את המתרגמים, שדימו לראות בשני המקרים ו'ו' ההיפוך, ותרגמו את שניהם באופן שוה: 'ויחזרו', בעוד שזהו תרגומו של הציווי – לשון עתיד, אבל העשייה שהיא עבר נהו'ו' היא להיפוך תרגומה 'נאחדו'.

נפש – אנש

פרשה בפני עצמה היא שיבושי המדפיסים בתרגום של 'והנפש'. המקרא רגיל להשתמש בלשון 'נפש' כשהוא מדבר על אדם, כגון "וְהַנֶּפֶשׁ הָאֹכֶלֶת מִמֶּנּוּ עֲוֹנָה תִּשָּׂא" (ויקרא ז יח), שהכוונה בו 'והאדם אשר יאכל'. מכיון שנפש היא לשון נקבה, באים הפעלים באותם משפטים גם כן בלשון נקבה. אולם התרגום מתרגם בקביעות מקראות כה"ג במלה 'אנש', ומכיון שזה לשון זכר, הוא מתאים גם את הפעלים בלשון זכר. לדוגמא: "וְהַנֶּפֶשׁ הָאֹכֶלֶת מִמֶּנּוּ עֲוֹנָה תִּשָּׂא" (ויקרא ז יח), תרגומו: ואנש דייכול מניה חוביה יקביל.

אמנם מדפיסי המהדורות האחרונות כנראה לא הבינו זאת ובכל כוחם ניסו להחזיר את לשון הנקבה של המקרא 'למקומו'. מכאן נולדו משפטים תמוהים כגון אלו המופיעים בויקרא פרק ז, במהדורות הנ"ל²⁶: "וְאִנְשׁ דְּתִיכּוּל מְנִיָּה חוּבִיָּה יִקְבֵּל" (שם), "וְאִנְשׁ דִּי תִיכּוּל בְּסִרָא מְנָכְסִת קוּדְשִׁיא דִּי קָדְם יִי וְסוּבְתִיָּה עֲלוּהִי וְיִשְׁתִּיָּצִי אֲנָשָׁא הֵיאָה מַעֲמָה" (פסוק כ), "וְאִנְשׁ אֲרִי תִקְרַב בְּכָל מְסָב... וְיִשְׁתִּיָּצִי אֲנָשָׁא הֵיאָה מַעֲמָה" (כא). וגם כאן – בתרגום יונתן שבמהדורת המאור אין את הטעויות האלו. בדומה לזה תמיד בלשון 'עת' – שהוא לשון נקבה, ותרגומו 'עֲדָן' – לשון זכר. ולכן כל 'בעת ההיא' מתורגם 'בְּעֲדָנָא הֵיאָה' אבל המדפיסים תמיד 'הגיהו' 'בְּעֲדָנָא הֵיאָה' – בהשפעת לשון המקרא.

כנ"ל בפסוק "וְהִדְגָּה אֲשֶׁר בִּיָּאָר תְּמוֹת וּבְאֵשׁ הִיָּאָר" (שמות ז יח) המקרא משתמש בשם קיבוצי 'דְּגָה', כמו שמסביר ראב"ע על אתר: "וְהִדְגָּה - שֵׁם מִין כּוֹלֵל לְכָל שׁוּרֵץ בַּמִּים". אבל התרגום כותב 'וְנוֹנִי' שהוא תרגום של דגים, אולי משום שהשם 'דגה' אין דוגמתו בארמית, או שהוא מעדיף מילה שמובנה ברור יותר²⁷.

מכיון שהתרגום החליף את 'דְּגָה' בדגים, הוא מוכרח כמובן לשנות את תרגום המלה 'תְּמוֹת' שאינו מתאים ללשון רבים, ואכן הנוסח הנכון הוא 'תְּמוֹתָן'. אבל במהדורות הנפוצות התרגום הוא 'תְּמוֹת', טעות הנובעת מהרצון להשוות ללשון המקרא.

והנה עוד טעות דומה של החלפת לשון זכר בנקבה מחמת המקרא. תרגום 'יָדִיו תְּבִיֶּינָה' (ויקרא ז ל) הוא 'יְדוּהִי יִתִּין', שכן בארמית אין צורת העתיד של לשון נקבות רבות מתחילה בתי"ו, וחילוקה מלשון הזכר הוא בחירק [יִתִּין], ולא [יָתִין]. אבל במהדורת האחרונות תיקנו 'תִּתִּין', ונמשכו אחרי התי"ו שבעברי.

צואר

המלה 'צואר' מופיעה במקרא לפעמים בלשון רבים, כגון 'זאת חלקת צִנְאָרוֹ' (בראשית כז טז), 'זיפול על צִנְאָרוֹ' (שם לג ד)²⁸, אבל בארמית הוא מתורגם לעולם בלשון יחיד. ובדרך כלל נשמר דבר זה גם בתרגומים המודפסים, אבל ב'זיפול על צִנְאָרִי בְּנִימָן' (שם מה יד) הודפס 'זִפְל על צִנְאָרִי בְּנִימָן', הגם שבהמשך אותו פסוק, ובְּנִימָן בָּכָה על צִנְאָרִיו, מתורגם אל נכון: 'וּבְנִימָן בָּכָא על צִנְאָרֵה'. והנוסח הנכון הוא כמו שהוא במדויקים 'על

²⁵ ולפי הרגילות היה צ"ל וְיִרְכְּסוּ.

²⁶ וכן בנוסח התרגום שבתקליטור התורני.

²⁷ גם את נִהְיִי לִי שׁוֹר נִחְמוֹר צֶאן וְעָבַד וְשִׁפְחָה (בראשית לב ו) שהם שמות קיבוציים כפי שמציין רש"י - מחליף התרגום שם בלשון רבים: "תורין נחמין צאן ועבדין ואמהן", חוץ מהמלה 'צאן' שאינה לשון יחיד.

²⁸ וחז"ל עמדו על זרות זו ודרשו לפעמים את לשון הרבים, כגון 'זיפול על צוארי בנימין אחיו' (בראשית מה יד) שבכה על שני מקדשות שעתידים ליחרב, וכו'.

צִוְיָא דְבִנְיָמִין [אֲגַב, גַּם הָאֵלֶף שֶׁל צוּאֵר הִיא הוֹסֶפֶת הַמִּדְפִּיסִים בְּגִלְל גִּרְאָא דְלִשׁוֹן הַמִּקְרָא, כִּי הָאֵלֶף הַזֶּה הִיא יְתִירָה, וּבִארְמִית אֵינָה].
1234567

לשון רבות

בְּעִבְרִית אֵין חִילוּק בְּלִשׁוֹן רַבִּים בּוֹמֵן עֵבֶר נִסְתֵּר בֵּין לִשׁוֹן זָכָר לְלִשׁוֹן נִקְבָּה: הַפְּעִלִים אָכְלוּ, אָמְרוּ, הָיוּ, וְכוּמָה מִשְׁמָשִׁים בֵּין לְזָכָר וּבֵין לְנִקְבָּה. לֹא כֵן הַדְּבַר בִּארְמִית שֶׁל תְּרֻגּוֹם אוֹנְקֵלוֹס, שֶׁם יֵשׁ חִילוּק בְּרוּר בֵּין הַגּוֹפִים: לִשׁוֹן זָכָר הוּא אָכְלוּ, אָמְרוּ, הָיוּ. וְאִילוּ לִשׁוֹן נִקְבָּה הוּא אָכְלָה, אָמְרָה, הִנָּאָה – זֶהוּ לִשׁוֹן רַבּוּת! לִשׁוֹן יְחִידָה הוּא אָכְלָת, אָמְרַת, הִנָּאָת בְּתִי"ו בְּסוֹף הַמִּלָּה. זֶהוּ אִפּוֹא הַכֹּלֵל: לִשׁוֹן יְחִידָה מִסְתִּיִּים בְּתִי"ו, לִשׁוֹן רַבּוּת מִסְתִּיִּים בְּדִ"א [אוּ א'], וְלִשׁוֹן רַבִּים מִסְתִּיִּים בְּו"ו, דּוּמָה לְעִבְרִית.

הַכֹּלֵל הַזֶּה אֵינוֹ יָדוּעַ לְרַבִּים, דּוֹבֵר עִבְרִית עֲשׂוֹי לְחֻשׁוֹב שֶׁ'אָכְלָה' פִּירוּשׁוֹ דּוּקָא לִשׁוֹן יְחִידָה, כִּפִּי שֶׁהוּא רָגִיל בְּעִבְרִית. וְזֶה מָה שֶׁבִּאֲמַת קֶרֶה בְּמִקְוֹמוֹת רַבִּים: הַמִּדְפִּיסִים שִׁינּוּ וְתִיקְנוּ אֶת לִשׁוֹן הַתְּרֻגּוֹם כְּדִי לְהַתְאִימוֹ לְפִי הַבִּנְתָּם. נִבִּיא כְּמָה דּוֹגְמָאוֹת:

ואזלת

וְתִקְּסָם רִבְקָה וְנִצְרְתִּיהָ וְתִרְכָּבָהָ עַל הַגְּמֵלִים וְתִלְכָּנָה אַחֲרֵי הָאִישׁ (בְּרֵאשִׁית כֹּד סא) – תְּרֻגּוֹם הַפְּעִלִים הָאֵלּוּ הוּא 'וְרִכְבָּהָ' 'וְאָזְלָה', לִשׁוֹן רַבּוּת. אֲבָל הַמִּדְפִּיסִים תִּקְּנוּ 'וְאָזְלָת' מִשּׁוֹם שֶׁהִבִּינוּ שְׂצוּרָה זֹו הִיא לִשׁוֹן רַבּוּת, וְאִילוּ 'וְאִזְלָה' נִתְפָּרֵשׁ לָהֶם יוֹתֵר כֹּלִשׁוֹן יְחִיד [אֲבָל 'דְּכִיבָא' לֹא תִקְּנוּ].
1234567

ראשתארא

אֶת צֶאֱן לָבָן הַנּוֹתֵרֶת (בְּרֵאשִׁית ל לו') - יֵת עֲנָא דְלָבָן דְּאִשְׁתָּאֲרָן, כִּךְ בְּדִפּוּסִים הַנְּפֻצִים, אֲבָל הַנּוֹסַח הַנִּכּוֹן: דְּאִשְׁתָּאֲרָא. נו"ן סוֹפִית הִיא צוּרַת הַחוּדָה שֶׁל לִשׁוֹן רַבּוּת, כְּמוֹ 'בְּכָל עֶצֶן דְּמִתְיַחֲמֵן עֲנָא' (שֶׁם לוּ מֵא), שֶׁהוּא הַחוּדָה. אֲבָל 'יִחְמוּ הַצֶּאֱן' שֶׁבְּפִסּוֹק ל"ט תְּרֻגּוֹמוֹ 'וְאִתְיַחֲמָא עֲנָא'. אִם בְּפִסּוֹק דִּנָּן הִידָה הַתְּרֻגּוֹם נּוֹקֵט לִשׁוֹן הַחוּדָה, הוּא הִידָה צֶרִיךְ לִזְמֵר 'דְּמִשְׁתָּאֲרָן'.

ואמרא

וְתַעֲן רַחֵל וְלֵאָה וְתֵאמְרָנָה לוֹ (שֶׁם לֹא יד) – "נִאֲתִיבַת רַחֵל וְלֵאָה וְאָמְרָן לִיהָ", הַנִּכּוֹן הוּא 'וְאָמְרָא לִיהָ', כִּפִּי שֶׁהוּא בְּנוֹסַחאוֹת הַמִּדּוּיִיקוֹת. אֲלֹא שֶׁהַמִּדְפִּיסִים נִבְּכוּ לְמֵרָאָה הַצּוּרָה 'וְאָמְרָא' שֶׁנִּרְאָתָה לָהֶם לִשׁוֹן יְחִידָה. אֲגַב, זֹו דּוּגְמָא טוֹבָה לְצוּרַת הַיְחִידָה לְעוֹמֶת צוּרַת הַרְבּוּת: וְתַעֲן – תְּרֻגּוֹמוֹ 'נִאֲתִיבַת' עִם תִּי"ו בְּסוֹף, וְאִילוּ 'וְתֵאמְרָנָה' מִתּוֹרֵגִם 'וְאָמְרָא' עִם אֵל"ף בְּסוֹף.

וקריבא וסגידא

וְתַגְשֵׁן הַשְּׁפָחוֹת הִנָּה וְיִלְדִיָּהֶן וְתִשְׁתַּחֲוֶינָן (שֶׁם לֹג ו), הַתְּרֻגּוֹם הַנִּכּוֹן כִּפִּי שֶׁהוּא בְּתֵאג' וְדוּמִיו "וְקִרְיָא לְחִינְתָא אֲנִין וּבְנִידוֹן וְסִגִּידָא", אִם נִעִיין בְּמַהְדּוּרוֹת אַחֲרוֹת נִמְצָא כְּמָה וְכְמָה נִסְיוֹנוֹת תִּיקוֹן: בְּמַהְדּוּרַת בָּלוֹם: 'וְקִרְיַת, וְסִגִּידָא' מִכִּיּוֹן שֶׁ'קִּרְיַת' הוּא לִשׁוֹן יְחִיד, הִרִי זֶה כְּאִילוּ הִידָה כְּתוּב 'וְתַגְשׁ הַשְּׁפָחוֹת'. בְּמִקְרָאוֹת גְּדוּלוֹת וּמַהְדּוּרַת 'נַחֲמֵד לְמֵרָאָה' וְקִרְיָן, וְסִגִּידוֹ כֵּאֵן שְׁתֵּי הַצּוּרוֹת שְׁגוּיוֹת: וְקִרְיָן הוּא לִשׁוֹן הַחוּדָה, 'וְסִגִּידוֹ' הוּא לִשׁוֹן רַבִּים, וְלֹא לִשׁוֹן רַבּוּת. בְּמַהְדּוּרַת הַמֵּאוּר, וּבְכָל דְּפוּסִי וְנִצִּיה וְקִרְיָן, וְסִגִּידָא. אִפְשָׁר לְרֵאוֹת הֵיטֵב כִּיצַד הַמִּדְפִּיסִים נִבְּכוּ: לְעֵתִים הֵם מִשְׁאִירִים אֶת הַלִּשׁוֹן הַנִּכּוֹן, כְּמוֹ מִילַת 'וְסִגִּידָא' שֶׁשְׂרָדָה בְּכְמָה מַהְדּוּרוֹת, וְלְעֵתִים הֵם מִתְקַנִּים כִּפִּי שֶׁנִּרְאָה לָהֶם.

הִיפֵךְ הַדְּבָרִים בְּפִסּוֹק הַבֵּא, 'וְתַגְשׁ גַּם לֵאָה וְיִלְדִיָּהּ', שֶׁתְּרֻגּוֹמוֹ צֶרִיךְ לְהִיּוֹת 'וְקִרְיַת לֵאָה' [כִּפִּי שֶׁהוּא בְּת"י] – דּוּקָא שֶׁם הַפְּכוֹ הַדְּפוּסִים אֶת מִידּוּתֵיהֶם, וְהַמַּהְדּוּרוֹת הַנְּפֻצוֹת כּוֹתְבוֹת 'וְקִרְיָא אָף לֵאָה וּבְנִידָא'. זֹו אוֹתָה טְעוֹת מִהֲכִיוֹן הַהִפּוּךְ: 'קִרְיָא' נִרְאָה לָהֶם לִשׁוֹן יְחִידָה, בְּדוּמָה לְעִבְרִית. וְאִכֵּן בְּת"י הַטְעוֹת אֵינָה קִיּוּמָה, לְפִי שֶׁבְּדֶרֶךְ כֹּלֵל נִגְעוּ בּוֹ פָּחוֹת, כִּפִּי שֶׁכְּתִבְנוּ.

הערה: נעיר גם כי המלה 'אָנִין' שהוא תרגום של 'הָן' (כמו בדניאל 2 יז: אֵלִין חִינָתָא רַבְרָבָתָא דִּי אַנְיָ) לא היתה מובנת למדפיסים, ולכן הם תיקנו בדרך כלל ל'אָנִין' שהוא לשון זכר.

הפרות והשבלים

במיוחד בולטת מגמה זו בתחילת פרשת מקץ, שם חולם פרעה על פרות ושבלים, הפעלים המופיעים הם בדרך כלל לשון רבות, והמדפיסים חשים באי נוחות ומנסים לתקן כל הזמן לפי הידוע להם. דוגמת וַתַּעֲמֶדְנָה – וַקָּמָן (מא ג), וכן וַתֵּאכְלֶנָה הפרות' (מא ד-כ) – וַאֲכָלָן תוֹרְתָא. וזו טעות גמורה – כי זה לשון הווה, והנכון: וַקָּמָא, וַאֲכָלָא. כפי שהוא בתאג' ובמהדורות המדוייקות נאגב, גם ניקוד המלה 'תוֹרְתָא' הוא טעות, כי זה לשון יחיד: הִפְרָה. והנכון: תוֹרְתָא].

מעניין במיוחד הוא נוסח התרגום בדפוסים הנפוצים של פסוק כ"ג שם: וַתֵּבֹאנָה אֶל קַרְבָּנָה וְלֹא נֹדַע כִּי בָאוּ אֶל קַרְבָּנָה – וְעָלָא לְמַעֲיָהּ וְלֹא אֶתְיַדַּע אַרְי עָלָא לְמַעֲיָהּ. ברור שאין שום הבדל בין 'וַתֵּבֹאנָה' לבין 'בָּאוּ', שכן שניהם לשון עבר, אלא שהצורה הראשונה היא עתיד עם ו"ו ההיפוך. בארמית אין ו"ו ההיפוך ואונקלוס מתרגם תמיד עתיד מהופך בעבר פשוט, ולכן הנוסח הנכון בשני המקרים הוא 'עָלָא' כמו במהדורות המדוייקות. כאן כנראה הבינו המדפיסים שכמו שבלשון המקרא יש חילוק בין הצורות, כך צריך להיות בלשון התרגום, ולכן הם שינו את הצורה השניה, והשאירו את הראשונה על מקומה, לפחות מבחינת הכתיב.

ותכלינה, ותחילנה

וכן (שם מא נג) "וַתִּכְלִינָה שְׁבַע שְׁנֵי הַשָּׁבָע" – וְשָׁלִימָת: "וַתַּחֲלִינָה שְׁבַע שְׁנֵי הַרְעָב" (מא נב) – וְשָׁרִיאַת, כך במהדורות הנפוצות [ובמקראות גדולות: וְשָׁלִימוֹ, לשון רבים]: זו כמובן טעות גמורה שכן התו"ן הן של לשון יחיד: הנוסח הנכון הוא 'וְשָׁלִימָא, וְשָׁרִיאַה', לשון רבות.

היו

מאותה סיבה 'תוקנו' מקומות שבהם היה כתוב 'הִנָּא' כתרגום ל'היו', דוגמת "אֵת כָּל שְׁבַע שָׁנִים אֲשֶׁר הָיוּ בְּאֶרֶץ מִצְרַיִם" (מא מח), תרגומו 'דִּהִנָּא' כי שנה היא לשון נקבה. אבל במהדורות הנפוצות 'דִּי הָיוּ' או 'דִּהָיוּ' שהוא לשון רבים זכרים. וכנ"ל עָלִי הָיוּ בְּלִנָּה (מב לו) – עָלִי הִנָּא בְּלָהוֹן, אבל במהדורות הנפוצות 'עָלִי הָיוּ'²⁹. [לעומת זאת יש מקומות שהצורה 'הִנָּא' הושארה על מקומה, כגון בראשית כו לה, כו ג, במדבר לא טו, לו יא-יב, ועוד. מה הסיבה לכך? למדפיסים פתרונים].

סימן הרבות

בלשון ארמי יש הבדל בין לשון רבות ללשון רבים בניקודו של סימן הרבים. לדוגמא: "וַיָּבֹאוּ הָרָעִים וַיִּגְרְשׁוּם נִינְאָשׁ מִשָּׁה וַיִּשְׁעֵן" תרגומו: "וְאֵתוּ רָעִיָא וְטִרְדוּנָא, וְקָם מִשָּׁה וַיִּפְרַקְנֵין". ואילו בלשון העברי ההבדל בדרך כלל הוא שלשון זכר הוא במ"ם סופית, ולשון נקבה הוא בגו"ן סופית³⁰, אך מצד הניקוד אין הבדל. מתוך הרגל זה שינו המדפיסים וניקדו תמיד בשורק אף לנקבה, ולכן כאן נקדו 'וַיִּטְרְדוּנָא' 'וַיִּפְרַקְנֵין' בשורק, וכן בפסוק הבא: מִדּוּעַ מִהִרְתָּן בּוֹא – מָה דִּין אוֹחִיתָן לְמִיתִי, וצריך לומר: אוֹחִיתִין, וכן בפסוק כ: לָמָּה זֶה עֹבְדָתְךָ אֵת הָאִישׁ – תרגומו הנכון: "לָמָּא דָּנָן שְׂבָקְתִּין יָת גַּבְרָא" ולא 'שְׂבָקְתָן' שהוא לשון זכר.

²⁹ ויותר מזה שגו בתרגום של 'יהי ידיו אמונה' שתרגומו וְהָנָא יְדוּהִי פְרִיסָן בְּצִלּוֹ, כי לשון 'יהי' שבמקרא הוא לשון זכר יחיד אבל התרגום מתאימו לידיים שאחריו וכתב 'והוא' שהוא לשון נקבות רבות, כמו הידיים. וזהו דרך התרגום בכל מקום, כי המקרא רגיל לכתוב מילת 'יהי' בלא שהיא מותאמת לסוג ולמספר שאחריה, דוגמת 'יהי קִאֲרִת' (בראשית א יד) 'וַיְהִי אֲנָשִׁים' (במדבר ט ו). והתרגום משנה וכתב 'יהוֹן נְהוֹרִין' 'וְהָיוּ גִבְרָיָא'. אבל כאן המלה 'וְהָנָא' היתה מוזהה למדפיסים, על כן הגיהו: וְהָנָא יְדוּהִי פְרִיסָן בְּצִלּוֹ.

³⁰ אבל אין הבדל זה מתקיים תמיד, כמו למשל בפסוק דגן 'ויגרשו' – אף לנקבות, ואילו 'וישיען' כפי המנהג.

וענין נוסף בלשון הרבות: בלשון עברי אותיות זה משמשות סימן ריבוי לעתים גם בלשון זכר, כגון בכורות, אותות, קולות, שולחנות, וכו'. אבל בארמית אין כדבר הזה³¹. לפיכך הצורה הארמית של המלה 'מעשרות' היא מעשרין, בנו"ן ולא בתי"ו. אבל המדפיסים נגרו אחר לשון הכתוב במקומות כגון לדתיכם (בראשית יז יב), ותרגמו לדתיכון, ואין מילה כזו בארמית כלל, אלא הנכון: לדתיכון. וכנ"ל מעשרתיכם (במדבר יח ב, דברים יב ויא) תרגמו הנכון מעשרתיכון, ולא מעשרתיכון.

עירוב נוסחאות

יש פה ושם מקומות שבהם נוצרה נוסחה שגויה עקב עירוב של שתי נוסחאות שעמד לפני המדפיסים כזה הוא למשל סיפורו של התרגום לפסוק "וַיִּשָּׂא אֶבְרָהָם אֶת עֵינָיו וַיֵּרָא וְהִנֵּה אֵיל אַחֵר נֹחֵץ בְּסִבְרָךְ" (בראשית כב יג), תרגומו של פסוק זה במהדורות הנפוצות הוא "וְזָקַף אֶבְרָהָם יָת עֵינוּהִי בְּתֵר אֵלֶין נֹחֵץ וְהָא דְּכָרָא בְּתֵר אֵחִיד בְּאֵילָנָא". המלה 'בתר' מופיעה כאן פעמיים, ונראית מיותרת.

הנוסחה המופיעה בתאג', סביוניטה, ובולוניה היא כך: "וְזָקַף אֶבְרָהָם יָת עֵינוּהִי בְּתֵר אֵלֶין נֹחֵץ וְהָא דְּכָרָא אֵחִיד בְּאֵילָנָא". ופירושה הוא כמו שכותב רש"י על אתר: "אחר - אחרי שאמר לו המלאך (לעיל פסוק יב) אל תשלח ידך, ראהו כשהוא נאחז. והוא שמתרגמין וזקף אברהם עינוהי בתר אלן. כלומר: המלה 'אחר' שבפסוק אינה נמצאת במקומה, והשיעור הוא 'וַיִּשָּׂא אֶבְרָהָם אֶת עֵינָיו אַחֵר'. ואונקלוס מציב את המילים לפי הסדר שיונן לשומע.

לעומת זאת, בתרגום יונתן, תרגום ירושלמי, ואף בפשיטתא מתורגם 'דכרא חד'. והמלה 'אחר' אינה מתורגמת שם. היו כאלו שרצו לטעון שמכאן ראייה כי בנוסח המקרא של התרגומים האלו היה כתוב 'והנה איל אחר', אולם דבריהם כבר הושבו ריקם, ואין כאן המקום להאריך. מכל מקום, זה נוסח התרגומים הארצישראליים: הם מתרגמים 'דכרא חד'.

במהדורות ישנות כגון דפוס אישאר ר"ן ונציה רפ"ד/ה מופיעים בתרגום שתי הנוסחאות: "וְזָקַף אֶבְרָהָם יָת עֵינוּהִי בְּתֵר אֵלֶין נֹחֵץ וְהָא דְּכָרָא אֵחִיד בְּאֵילָנָא". יש לחוש שמא נוסחת התרגומים הירושלמיים חזרה לתוך האונקלוס, שהרי אין טעם לתרגם גם 'בתר אילין' וגם 'חדא', ולכן נראה להעדיף את נוסחת התאג', אבל מכל מקום זו היתה הנוסחה הנפוצה שעמדה לפני המדפיסים.

כנראה שהמלה 'חדא' היתה קשה למדפיסים [מחמת שהיא מראה כאילו היתה לאונקלוס גירסה שונה בלשון המקרא], ולכן היא הוחלפה ב'בתר' המקביל לנוסח המקרא, וכך נולד נוסח חדש שאינו מופיע בשום מקום. [יעיין בספר 'קרני רמים' שדברי רש"י והשפתי חכמים הוקשו לו מחמת גירסת הדפוסים המוניעית, ובהגות הגר"מ מאזוז שם].

כי לקח אותו אלקים

על חנוך בן ירד כתוב בפרשת בראשית (ה כד) "וַאֲיָנֵנוּ כִּי לָקַח אֹתוֹ אֱלֹקִים". בתרגומו של מקרא זה נחלקו הראשונים: גירסת התוספות במסכת יבמות (טז: ד"ה פסוק) היא 'וְלִיתְהוּי אָרִי אָמִית יְתִידָה ה', וכך היא גם גירסת התאג' ודפוס סביוניטה, וכנראה גם דפוס בולוניה. כך גם מוכח מן התרגום יונתן והירושלמי. לעומת זאת בחזקוני על אתר מובאת גירסה אחרת באונקלוס: 'וְאִיתְהוּי אָרִי לֹא אָמִית יְתִידָה'. פירוש גירסה זו הוא כמו שכותב החזקוני שם "והנה הוא עומד וקיים שהרי לא אמית אותו הקב"ה ועתיד לבא עם אליהו בעת הגאולה". גם רבינו בחיי מביא גירסה זו בשם 'תרגום מדוקדק', וכן היא מובאת בספר 'תולדות יצחק' (לרבי יצחק קארו, דודו של ה'בית יוסף'), גם הט"ו בפירושו על התורה מציין שיש שתי נוסחאות: נוסחת התוספות 'אמית יתידה', ונוסחה אחרת 'לא אמית יתידה'.

³¹ וככלל, התי"ו אינה משמשת שם כסימן הרבות בסוף מילה אפילו בלשון נקבה אלא הנו"ן, כגון: בן נוקבן [בנות נקבות], רק בצורת סמיכות יש תי"ו, כגון 'נפשת מיתא' [נפשות מת] (ויקרא כא, יא).

¹²³⁴⁵⁶⁷לעומת זאת בדפוסים מופיעה הנוסחה: "לְיִתְוֹהִי אָרִי (לֹא) אָמִית יְתִיָּה", שיבוש זה מגיע מדפוס ונציה, שם עורבו שתי הנוסחאות, אלא שבמהדורות מאוחרות יותר שמו לכך לב והקיפו את המלה 'לא' בסוגריים. [יש לציין כי דווקא במהדורות מקראות גדולות - המדוייקת יותר בדרך כלל, ניקדו 'אמית' שזו צורה עברית שפירושה 'אני אמית'³²].

לא כהתה עינו

בתרגום המילים 'לא כְּהִתָּה עֵינוּ' (דברים לד ז) יש שתי נוסחאות, נוסחת התאג' וכל המהדורות הישנות העוקבת אחר לשון המקרא - 'לֹא כְּהִתָּה עֵינוּ'. לעומת הנוסחה המופיעה ברוב המהדורות כיום: 'לֹא כְּהִתָּה עֵינוּ', נוסחה זו מכילה בתוכה סתירה מיניה וביה, כי 'עינוהי' הוא לשון רבות, והיה צ"ל 'לֹא כְּהִיָּא עֵינוּהִי' על דרך לשון רבות. מסתבר איפוא שהיתה אכן נוסחה שגרסה 'לֹא כְּהִיָּא עֵינוּהִי', ובשלב מסויים נתאחדו שתי הנוסחות בצורה זו שבדפוסים.

תיקונים על פי רש"י

ישנה תופעה מעניינת במיוחד, של מקומות בהם רש"י מעיר על נוסח התרגום המוקשה לדעתו, וכותב שלדעתו הגירסה שונה. יתכן שהגירסה הנוספת שרש"י מציע היא נוסח אחר שהיה לפניו, או שתיקן על פי דעתו הרחבה. אמנם לעיתים גם לגירסה שרש"י דחה יש פנים, כפי שנביא להלן. במקרים כגון אלו, נטיית המדפיסים היתה לתקן את הנוסח לפי רש"י, ובזה קלקלו בתרתי. ראשית, הבנת דברי רש"י נעשתה קשה יותר, שכן מעתה לא מובן מה הוא בא לדחות. ושנית, הגירסה שרש"י דוחה גם היא מקיימת לפעמים מפי ראשונים אחרים המצדיקים דווקא בנכונותה. להלן דוגמאות בנושא.

כבד לב פרעה

בפרשת וארא (ז יד) כתוב 'כְּבֹד לֵב פֶּרְעֹה מֵאֵן לְשַׁלַּח הָעָם'. המלה 'כְּבֹד' יכולה להתפרש בשני אופנים: לשון הוזה, שהוא בעצם תואר - ליבו של פרעה כבד. כהבנה זו נוקט רש"י. אפשרות נוספת היא לפרש את 'כְּבֹד' בתואר פועל עבר, כמו 'יָהִי כִּי יִצְחָק' (בראשית כז א), 'כִּפְאֲשֵׁר אָהֵב' (שם כז ט), 'וַיִּסְתַּר מִשְׁפָּחָה פָּנָיו כִּי יָרָא מִהִבֵּיט' (שמות ג ו). כהבנה זו נוקטים ראב"ע ורשב"ם על אתר.

רש"י, לשיטתו, כותב כך: 'כְּבֹד' - תרגומו יְקִיר, ולא אֲתִיקָר, מפני שהוא שם דבר, כמו (שם יח יח) כִּי כְּבֹד מִמֶּךָ הִדְבָּר. אינני יודע אם רש"י בא לומר כאן ענין שבגירסה, או שהוא בא לומר רק שלדעתו כך צריך להיות התרגום. מכל מקום: הגירסה 'אֲתִיקָר' אכן קיימת בתאג' ובדפוס סביוניטה, ואף במהדורה הראשונה של מקראות גדולות דפוס ונציה (רע"ח). במהדורה הבאה שיצאה לאור בשנת רפ"ד - כבר תוקן 'יְקִיר', כנראה על פי דברי רש"י. וכך הוא גם הנוסח במהדורת אישאר (ר"ן). במהדורות הנפוצות, יש שאימצו את הנוסח 'יְקִיר', כגון מקראות גדולות לוין אפשטיין וההולכים בעקבותיו [נחמד למראה והוצאת ברמן], ויש, כמו מהדורת בלום, שהביאו את גירסת רש"י בסוגריים.

האם היה צריך לתקן? בפירוש לא: הרי ראב"ע ורשב"ם לומדים שמדובר כאן בפועל עבר, לפיכך הגירסה 'אֲתִיקָר' אין בה פגם, ולא עוד שהת"י מסייע, כתוב בו 'אֲתִיקָרָהּ יִצְחָק דְּלָבָא דְּפֶרְעָה', שגם הוא לשון עבר [התחזק], וכך גם הנוסח בתרגום הירושלמי השלם. אין איפוא שום סיבה לדחות את הגירסה 'אֲתִיקָר'.

ומכיון שנגענו בתרגום של המלה 'כבד' נעיר על עוד טעות במקום אחר בפרשה זו, על הפסוק 'וַיִּכָּר פֶּרְעֹה כִּי הָיְתָה הַקִּנְיָה וְהַכְּבֹד אֶת לְבֹ' (ח יא). הדוגמא הזו היא של מקור הבא במקום פועל, וכפי שרש"י וראב"ע מציינים על אתר. התרגום, כדרכו במקומות כאלו מחליף את המקור בפועל, וכותב 'וַיִּקָּר יְת לְבִיָּה' שפירושו כמו 'והכביד את ליבו', זו הנוסחה הנכונה כפי שהיא בתאג'. אולם במהדורות הנפוצות מופיעה

³² אגב, בתוספות שבתלמוד בבלי כתוב 'המית יתיה', עוד דוגמא של שיבוש לפי עברית, הנכון הוא 'אמית יתיה' כפי שעדיין מופיע בדפוס ונציה ובאול.

נוסחה משונה 'וַיִּתְּיָקֵר יֵת לְבִיד' שפירושו 'ויכביד לבו' - לשון עתיד. בתרגום שבמקראות גדולות אמנם כתוב 'וַיִּקֶּר' - כתיב נכון, אבל הניקוד הוא של לשון עברי - דוגמת ^{12.34.567} "וַיִּקֶּר דָּמָם בְּעֵינָיו" (תהלים עב יד) שפירושו 'יהיה יקר', נמצא שקילקל הניקוד מה שתיקן הכתיב.

כי פתוח תפתח

תרגום מילים אלו שבפרשת ראה (טו ח) שבמהדורות הנפוצות הוא 'אֵלָא מִפְתָּח תִּפְתָּח'. ודבר זה מוזר, שכן הצורה 'אלא' נדירה מאוד באונקלוס ומופיעה רק פעמיים (שמות טו יא, דברים לג כו). כשהתרגום רוצה לכתוב 'אלא' הוא כותב בדרך כלל 'אַלְהֵן'. ואכן במהדורות המדויקות כתוב 'אַיִ מִפְתָּח תִּפְתָּח'. מסתבר שהגורם לנוסח של המהדורות הנפוצות הוא רש"י הכותב כאן 'כי משמש בלשון אלא'. רש"י מתכוון למשמעות של המלה 'אלא', ולא שצריך לגרוס כך בתרגום. שהרי במפורש הוא כותב במסכת גיטין (צ. ד"ה כי משמש), ש'אַיִ הארמית מקבילה ל'כי' העברית המשמשת בד' לשונות - ומביא את פסוק דידן כראיה!

מקומות שאין בהם תרגום

נקודה חשובה נוספת שמן הראוי להציגה כאן היא אותם המקומות שהגמרא או הקדמונים העידו שאין בהם תרגום: במסכת ברכות (ח:) איתא "אמר רב הונא בר יהודה אמר רבי אמי: לעולם ישלים אדם פרשיותיו עם הצבור שנים מקרא ואחד תרגום – ואפילו עטרות ודיבון", ופירש"י שם 'שאין בהם תרגום'. כוונת הגמרא למקרא שבפרשת מטות (לב ג) "עֲטֹרוֹת וְדִבָּן וַיַּעַזְרוּ וְנִמְרְדוּ וְחֻשְׁבֹּן וְאֶלְעָלָה וְשֹׁכֶם וְגִבּוֹ וּבָעֹן" שהם שמות מקומות, והם כתובים בתרגום כבלשון המקרא. בנוסח התאג' אכן אין תרגום למקומות אלו³³, וכן מפורש בספר העתים לרבי יהודה אלברצלוני (סי' קסט): "ואמר מר רב האי, לענין ואפילו עטרות ודיבון כך מנהג בישיבה שקורא אותן הקורא וחוזר המתרגם ואומר את שמות הללו כתיקנן". אבל במהדורות המודפסות יש תרגום לשמות אלו: "מְכַלְלֵתָא וּמְלַבֶּשֶׁתָא וְכוּמְרִין וְבֵית נִמְרִין וְבֵית חוֹשְׁבָנָא וּבָעֹלִי דְבָבָא וְסִימָא וְסִיעֵת בֵּית קְבֶרְתָּא דְמִשָּׁה, וּבָעֹן". וזה לכאורה נגד הגמרא שמשמע ממנה שאין תרגום למקומות אלו, וכמו שמפרש רש"י ופוסק בספר העתים [ואף מרש"י מוכח שלא היה לפניו תרגום לשמות מקומות אלו, שהרי היה מעיר על כך].

תרגום זה שלפנינו אינו מעשה ידיהם של הדורות האחרונים. רבינו בחיי כבר מצטט את התרגום הזה³, ולפיכך הוא מפרש את הגמרא באופן אחר מרש"י: "ולכך אמרו רז"ל בברכות 'לעולם ישלים אדם פרשיותיו עם הצבור שנים מקרא ואחד תרגום ואפילו עטרות ודיבוק'. הוזכר הכתוב הזה לפי שיש בהן שמות של ע"ז, שלא תאמר כיון שהתרגום הוא פירוש הכתוב אין לנו לתרגם הפסוק הזה כי יש בו זכרון ע"ז, ועל כן באו החכמים לומר שאף בפסוק הזה ראוי להזכירו שלא להקל בו".

אמנם מרש"י רואים במפורש שלא היה לפניו תרגום לשמות אלו. הפתרון לכך נמצא בדברי רבינו יונה למסכת ברכות³⁵: "יש מפרשים דנקט זה הפסוק מפני שאין לו תרגום וקאמר שאפי' הפסוקים שאין להם תרגום צריך לקרוא אותם שלשה פעמים. וזה אינו נראה שהרי מצינו הרבה פסוקים אחרים שאין להם תרגום, כגון פסוקים של ברכת כהנים ואחרים הרבה"³⁶, ולמה לא הזכירם. וע"כ נראה דמשום הכי נקט האי קרא לאשמעינן דאפילו עטרות ודיבון שאין לו תרגום אונקלוס **אלא תרגום ירושלמי שזהו מכללתא ומלבשתא** צריך לומר אותו התרגום שיש לו. והפסוקים אחרים שאין להם לא תרגום אונקלוס ולא תרגום ירושלמי, אפשר שדי בשיאמר אותם שתי פעמים ואפשר שצריך לומר אותם שלש פעמים". וכן מעידים התוספות בברכות שם שלפסוקים אלו יש תרגום ירושלמי.

³³ וכן במהדורת בולוניה (רמ"ב) וסביוניטה (שי"ז).

³⁴ בפירושו לבמדבר שם.

³⁵ מובאים בפירוש תלמידי רבינו יונה שעל הרי"ף (ברכות, ד: מדפי הרי"ף ד"ה ואפילו עטרת ודיבון).

⁵⁶ לכאורה באומרו 'הרבה' מתכוון רבינו יונה לשמות פרטיים הכתובים בתורה כגון ראובן ושמעון שהם כתובים בתרגום בשם. כמו שבאמת העשה הרא"ש (ברכות פ"א סי' ח), וכן בטור (או"ח סי' רפה).

מפורש בדברי רבינו יונה שתרגום זה של 'מכללתא ומלבשתא' הוא תרגום ירושלמי ולא תרגום אונקלוס, ואכן נוסח דומה למה שיש בתרגום אונקלוס שלפנינו נמצא בתרגום המיוחס ליונתן, שהוא הנקרא תרגום ירושלמי אצל רוב ככל הראשונים. וקצת מזה בתרגום הקטעים המודפס במקראות גדולות ונקרא 'תרגום ירושלמי'. מסתבר איפוא שנהגו לומר תרגום של פסוק זה מן התרגום הירושלמי, ודבר זה גרם שלבסוף הוכנס תרגום פסוק זה לתוך תרגום אונקלוס עצמו³⁷. לפני רבינו בחיי כבר היה נוסח של תרגום אונקלוס שכלל את 'מכללתא ומלבשתא' בעוד שרבינו יונה מעיד שנוסח זה שייך לתרגום הירושלמי ואינו קיים בתרגום אונקלוס שלפניו³⁸.

ראיה נוספת לכך היא שבפסוק ל"ד, שם מוזכרות שוב עטרות ודיבון, הן כתובות בשמותן שבלשון הקדש גם בת"א שברפוסים שלנו, ואין מתורגמות לארמית. למרות שבמיוחס ליונתן שם הן מתורגמות לארמית.

ברכת כהנים

רבינו יונה מציין גם כן את ברכת כהנים כמקום שאין בו תרגום. כך גם מציין בספר העתים הנ"ל. וכך לכאורה עולה מן המשנה (מגילה כה). המציינת מספר מקומות שנקראין ולא מיתרגמין וביניהם ברכת כהנים³⁹. אלא שהמשנה כשלעצמה היתה מתפרשת שאין מתרגמין בציבור, אבל התרגום קיים. והראיה, שהמשנה מזכירה גם את מעשה ראובן ומעשה העגל השני שנקראין ולא מיתרגמין, ולפנינו יש תרגום אונקלוס בכל המקומות האלו ולא נחלקו הנוסחאות בזה. לכן היה אפשר בהחלט לפרש שכוונת המשנה גם לגבי ברכת כהנים שאין מיתרגמין בציבור, אבל לא שאין תרגום במקומות אלו. אבל כאמור: רבינו יונה וספר העתים מעידים שאין תרגום על ברכת כהנים.

לעומת זאת בתרגום שלפנינו יש תרגום למילים אלו: "יְבָרְכֶךָ יְיָ וְיִשְׁרְכֶךָ, יְגַהֵר יְיָ שְׁכֵנְתֶיךָ לְוֶתֶךָ" וירחם יְתֶךָ⁴⁰, יִסַּב⁴¹ יְיָ אִפְּיָה לְוֶתֶךָ⁴² וישני לך שְׁלֵם⁴³. נוסחאות התאג' עצמן נחלקו בזה: שפרבר מדפיס בפנים נוסח שלא תרגם את ברכת כהנים אלא השאירה כמות שהיא בלשון המקרא⁴⁴, ויש מהדורות תאג', כמו זו שהוכנסה למאגר פרויקט השו"ת, שיש בהם תרגום לברכת כהנים. בתרגום הירושלמי השלם⁴⁵ אין תרגום למילים אלו, ואילו בתרגום המיוחס ליונתן נשתלבו כנראה שתי נוסחאות: בפסוק כג כתוב נוסח הברכה בלשון המקרא, ובפסוקים שאחרי כן כתוב נוסח ארמי. במהדורות ישנות החומש המודפס עם תרגום, כגון זו של בולוניה (רמ"ב) ואישאר (ר"ן) מודפס רק לשון המקרא. גם כאן נראה כי התרחש אותו תהליך: בתחילה לא ניתרגמו המילים האלו, אלא שנוסחאות שונות שנכתבו בצד הגליון נשתלבו בפנים בסופו של דבר⁴⁶.

³⁷ מן הסתם נכתב בצד הגליון, כתוספת, ולאחר מכן חדר פנימה, תופעה נפוצה וידועה. דוגמא אופיינית לכך אפשר לראות בניזר דף מה. שם נכנסה לתוך נוסח הגמרא הגהה שהיתה כתובה בצד הגליון. היא פותחת במילים 'במדרש בפרשה נשא' וכל זה לא מנע ממנה להשתחל לתוך עמוד הגמרא!

³⁸ דבר מדהים למדי בהתחשב בעובדה שאין מרחק גדול ביניהם: רבינו יונה נפטר בשנת ה"א כד ורבינו בחיי נולד בשנת ה"א טז, תשע שנים לפני שנפטר רבינו יונה. ומה גם שרבינו בחיי היה תלמיד הרשב"א - תלמיד רבינו יונה, וכל השלושה פעלו בברצלונה שבספרד. ניצויין גם שמד"רם מינץ (בשו"ת סי' פז סעיף ז) כותב כדבר מובן מאליו שאין תרגום אונקלוס על עטרות ודיבון. מד"רם מינץ חי בדור שלאחר מהרי"ל (נולד בשנת ה' אלפים קע"ה).

³⁹ יעו"ש בגמרא הטעם.

⁴⁰ יש נוסח הגורס: יְשִׁיר יְיָ שְׁכֵנְתֶיךָ עֲלֶיךָ.

⁴¹ י"ג: וירחם עֲלֶיךָ.

⁴² שפרבר מביא נוסח אחר: יְקַבֵּל.

⁴³ יש נוסח הגורס: יַעֲדֵי יְיָ רוּגְזִיָּה מִנֶּךָ.

⁴⁴ רק בהערות הוא מביא את הנוסח המתרגם זאת לארמית.

⁴⁵ המכונה 'כ"י ניאופיטי'.

⁴⁶ ויעויין עוד בזה בשו"ת בית שערים או"ח סי' קב, ובשו"ת משנה הלכות ח"א סי' רכז. ובספר בירור הלכה או"ח רפה טו כינס את המו"מ בזה, וכן בקונטרס בירור הלכה שלו (סעיף יג) הנדפס בקונטרס זאלה שמות'.

בסיום נציב מעט כללים בדקדוק לשון ארמית, ובעבודתנו בעריכת התרגום, כדי שלא יתמה הלומד אם יתקל בניקוד שנראה לו זר.

א. בנין פֻּעַל [הבנין הקל] בארמית ניקודו פֻּעַל, ובלשון נקבה: פֻּעַלְת [מלעיל]⁴⁷. ובדפוסים טעו לנקד צורות מעין אלו בקמץ ע' הפועל, דהיינו פֻּעַלְת [כגון אֶכְלְת, דְּהַטְת], משום שהורגלו בדרך לשון עברי מחמת מילים כגון 'אֶכְלְתְּהוּ' (יחזקאל טו ה), 'גִּמְלְתְּהוּ טוֹב' (משלי לא יב)⁴⁸, ולא היא.

ב. מקום מיוחד תופסת המלה 'אמרת' שמנוקדת בצורות שונות במקומות שונים, קשה לדעת מדוע דווקא במלה זו נסתפקו המדפיסים. מכל מקום לפעמים היא מנוקדת אֶמְרַת, כדרכם על פי רוב. לפעמים – אֶמְרַת, כדינה. ולפעמים אֶמְרַת, כמו שמצינו בספר דניאל (ה י)⁴⁹. כדי להשוות את המידות ניקדנו אנו בכל מקום 'אֶמְרַת' כדרך התרגומים בכל מקום בפעלים אלו, וכמו שמצינו בנוסחאות המדוייקים.

ג. לשון רבים נסתרים בזמן עבר של בנין פֻּעַל הארמי מתחלק לשלוש צורות: בשרשים השלמים ניקודו פֻּעַלְו [כצורת היחיד בתוספת שורק]. בשרשים שהאות האמצעית שלהם היא ו'ו, ניקודו פֻּלְו, כמו עִלְו, קִמְו, תִּבְו [והיחיד: עַל קַם תִּב].⁵⁰ ובשרשים המסתיימים באל"ף או ה"א ניקודו פֻּעַלְו, דוגמת חִזְו, אֶתְו, מִחְו, עִנְו. המדפיסים רגילים לנקד כולם בשיבוש: במקום אֶמְרוּ הם רגילים לנקד אֶמְרוּ, במקום עִלְו נקדו עִלְו. במיוחד נשתבשו בסוג השלישי, ובמקום אֶתְו ודומיה ניקדו אֶתְו או אפילו אֶתְו – על דרך לשון העברי.

ד. חולם בעברית הופך פעמים רבות לקמץ בארמית, דוגמת קוֹל - קֶל, טוֹב / טֶב. ופעמים רבות נשתבשו המדפיסים לתקן לשון הארמי לפי לשון עברי, דוגמת 'בְּנוֹרָא' (בראשית ד כא) במקום 'בְּנֹרָא'.

ה. במקום שבא קמץ חטוף בעברית, יבוא לפעמים קיבוץ בארמית, ולכן במקום 'תִּקְפוּ' יבוא בארמית 'תִּקְפִּיה', והמדפיסים השתבשו לפעמים לנקד קמץ חטוף על דרך העברית, דוגמת 'תִּקְפִּיהוּן' (בראשית ו ו), והנכון – תִּקְפִּיהוּן. וכן נקדו תרגום של 'בְּכוֹרוֹ' (בראשית י טו) – בְּכִרְיָה, במקום בְּכִרְיָה.

ו. ולפעמים בארמית נשאר החולם על מקומו. לדוגמא: אֶרְחַ הופך לֶאֱרַח בעברית, אבל בארמית הוא נשאר אֶרְחִיה. והמדפיסים תיקנו 'אֶרְחִיה' כבלשון עברי, ואינו נכון. ובדומה לזה נקדו את תרגום 'הַעֲרִיב' (בראשית ח ז) – עֶרְבָא כי הבינו שבדומה לכללי העברי היה החולם כאן צריך להפוך לקמץ חטוף, ואלו דברים בטלים וצחוק עשו לנו⁵¹. וכך במקום 'רְבוּנְתָה' (בראשית טו ד) הגיהו 'רְבִנְתָה' – כי סברו שהחולם צריך להפוך לקמץ חטוף, ולפיכך גם הדגישו את התי"ו, כביכול תי"ו לאחר שוא נח היא וצריכה להדגש.

ז. לעיל כתבנו שבארמית ניקוד סמיכות אינו משתנה מקמץ לפתח, אבל המדפיסים טעו בזה הרבה, ואת תרגום של 'תוֹלְדוֹת נַח' תרגמו 'תוֹלְדַת נַח', והנכון 'תוֹלְדַת נַח'⁵², הניקוד אינו משתנה בסמיכות.

⁴⁷ בארמית שבמקרא הוא נמצא לפעמים בשני סגולין, דוגמת 'עֲנֵת מְלִכְתָּא וְאַמְרַת' (דניאל ה י) אבל בארמית של התרגומים היא בשני פתחין.

⁴⁸ ומן הסתם גם צורות כמו 'יְהִיבִית' היו להם ראייה לדעתם, שכן סברו כי אחר הפתח היתה הב' צריכה להיות דגושה, ומכך שהיא רפה מוכח שיש לפניה קמץ, ולא ידעו לחלק בין הברה מוטעמת להברה שאינה מוטעמת (כמו דָּבָר שאין הב' דגושה למרות שהיא באה אחרי סגול, ועוד), ואכמ"ל.

⁴⁹ אבל אין להוכיח מארמית המקרא לארמית של התרגומים, וזה כלל גדול.

⁵⁰ השורש הוא עו"ל, קו"ם, תו"ב. והמדפיסים נשתבשו לעתים רבות לנקד פתח במקום קמץ.

⁵¹ וגם לפי העברי אינו נכון, כי חולם כזה אינו הופך לקמץ חטוף, כמו 'עוֹרְבִים' בלשון רבים, ולא 'עֶרְבִים'.

⁵² הדלת נקודה בקמץ כדרך הארמית שחולם הופך פעמים רבות לקמץ.

וכמו כן ניקדו את תרגום 'פִּינֶק עֶשֶׁב' – פִּירוֹק עֶשְׂבָּא, והנכון: פִּירוֹק, כי הסמיכות אינה משנה הניקוד כבעברי.

ח. וכן פעמים שאינה משנה צורת המילה, דוגמת המילה רוֹעִים שתרגומה רָעָן. ותרגום "בִּין רָעִי מְקַנָּה אֲבָרָם וּבִין רָעִי מְקַנָּה לוֹט" (בראשית יב ז) הוא "בִּין רָעָן בְּעִירִיָּה דְאֲבָרָם וּבִין רָעָן בְּעִירִי דְלוֹט", כי הסמיכות אינה משנה המילה בארמית,⁵³ אבל מחמת הרגל לשון עברי הגיהו המדפיסים את התרגום וכתבו "רָעִי בְּעִירִיָּה דְאֲבָרָם, רָעִי בְּעִירִי דְלוֹט" וכן נשתבשו להגיה את "וְהָאֲנָשִׁים רָעִי צֶאֱן" (שם מו לב) – וְגִבְרִיָּא רָעִי עֶנָּא, והנכון "וְגִבְרִיָּא רָעָן עֶנָּא".

ט. בעברית משתנה פתח לקמץ באתנחתא וסוף פסוק [אס"פ], דוגמת 'בְּאֶשֶׁר אָמַר' (בראשית כא א), אבל בארמית על פי רוב הוא נשאר. והמדפיסים טעו ועל פי רוב ניקדו מילים כגון 'לְמִימַר' בקמץ בסוף פסוק: לְמִימַר, ואינו נכון.

י. בתרגומים יש יודי"ן רבות הבאות לניקוד צירי [ואפילו לפעמים סגול וחטף סגול], אך המדפיסים נטו לתפוס אותן כחירק ועל כן שגו פעמים רבות בניקודן של מילים. לדוגמא: תרגום של 'כִּי כָבֵד הָרַעֲב' (בראשית יב י) הוא 'אֲרִי תִקִּיף כְּפָנָא' – לשון עבר, אבל בדפוסים נקוד תקיף, לשון הווה.

יא. יש מילים שבלשון עברי הם נקבה ובלשון ארמי הם זכר, דוגמת בְּרִית שהיא ל"ז בעברי, ותרגומה בארמי הוא קָיָם שהוא לשון זכר. ומחמת הגרירה אחר לשון העברי הגיהו המדפיסים וכתבו 'דָּא קִימִי' כתרגום של 'זאת בְּרִיתִי' (בראשית יז ט), וכן (שם יז יג) 'וְתִהְיֶי קִימִי' אבל הנכון: דָּין קִימִי, וְתִהְיֶי קִימִי, לשון זכר. [ובאופן דומה טעו בתרגומי נפש, שהתרגום מתרגמם 'אנש' שהוא לשון זכר, והארכנו בזה לעיל (נפש – אנש)]. ובדומה לזה 'עֲבֹדָה רַבָּה' (בראשית כו יד) תרגומו 'וּפְלַחְנָא סְגִי' – לשון זכר, כי פלחן בארמית הוא לשון זכר. אבל 'עבודה' שהוא לשון נקבה גרם למדפיסים להמשיך אחר העברי ולכתוב 'ופלחנא סגיא'⁵⁴. ויותר מזה נשתבשו בפרשת שמות (ה ט) בתרגום "תִּכְבֹּד הָעֲבֹדָה עַל הָאֲנָשִׁים וַיַּעֲשׂוּ כֹה" שהתרגום הוא "תִּתְקַף פְּלַחְנָא עַל גִּבְרִיָּא וַיִּתְעַסְקוּן בָּהּ", הכל לשון זכר בהתאם ל'פלחן' הארמי, אבל המדפיסים הגיהו "תִּתְקַף⁵⁵ פְּלַחְנָא עַל גִּבְרִיָּא וַיִּתְעַסְקוּן בָּהּ" כדי להשוות ללשון המקרא⁵⁶. וכן 'וַיְהִי הַמִּחְנָה כְּבֹד מְאֹד' (בראשית נ ט) תרגומו "וְהָיָה מְשֻׁרִיתָא סְגִיָּאָה לְחֶדָּא". כי מחנה בארמית הוא לשון נקבה,⁵⁷ וכמו שמוכיחה תיבת 'סגיאדה', אבל המדפיסים נמשכו אחר 'ויהי' שבלשון המקרא, והגיהו 'והוה משריתא', וטעות היא. וכך טעו גם בתרגום של 'צֹלַע' שהוא 'סְטְרָא', צלע היא לשון נקבה, אבל סטרא הוא לשון זכר. לפיכך תרגום 'על צלעו האחת, על צלעו השנית' (שמות כה יב, לו ג) הוא 'סְטְרִיָּה חַד, סְטְרִיָּה תְּנִינָא', וכך הוא בת"י שם. אבל באונקלוס הגיהו המדפיסים 'על סְטְרִיָּה תְּנִינָא' בגלל שנמשכו אחר לשון העברי⁵⁸, וכך בעוד מקומות שבא בהם לשון צלע. ונסיים בטעות מעניינת: תרגום 'מְשֻׁמֶת' בכל מקום הוא 'מְטְרָא', והוא לשון זכר, אף שמשמרת היא לשון נקבה. והנה בתרגום 'למשמרת עד הבוקר' (שמות טז כג) מצאנו במהדורות הנפוצות 'לְמִטְרַת עַד צִפְרָא' וזו טעות ודאית, כי 'מְטְרַת' הוא לשון סמיכות [כמו

⁵³ ודרי זה כאילו נאמר בעברית 'רועים מקנה אברם'.

⁵⁴ וכן כתבו בפרשת קדש לי (שמות יג ה) 'פְּלַחְנָא הָדָא' במקום 'פְּלַחְנָא הָדִין'. וכן שם בפסוק י' הגיהו בתרגום 'החוקה הזאת' למועֲדָה' שהוא 'קִימָא הָדִין בְּזִמְנִיָּה', כי קימא הוא לשון זכר בארמית, אבל המדפיסים הגיהו 'הדא לזמנה' כדי להשוות ללשון המקרא 'החוקה הזאת'.

⁵⁵ גם הניקוד כאן לא נכון, אבל לא בהא עסקינו.

⁵⁶ וכן הגיהו לקמיה (ו ט) 'ומפלחנא דהוה קשיא עליהון', והנכון: קשי עליהון, לשון זכר.

⁵⁷ ואף בלשון עברי יכול הוא להיות לשון נקבה, כמו שמוכיח הלשון 'המחנה האחת והכהו' (בראשית לב ט), ועיין רש"י שם.

⁵⁸ ומשום מה את 'חד' לא הפכו ל'חדא'.

תרגום של 'מִשְׁמַרְתִּי' (בראשית כו ה) – מטרת מימרי]. ומסתבר שהי"ו בפסוק דנן נובעת מהרצון להשוות ל'משמרת' העברית המסתיימת בתי"ו.

יב. בלשון הקודש כלל הוא שאותיות בגדכפת הבאות בראש מלה הן דגושות, אלא אם כן המלה שלפניה מסתיימת בהברה פתוחה⁵⁹ ומוטעמת בטעם משרת, שאז יהיו אותן בגדכפת רפות. דוגמת וַיִּקְחוּ אֶלְיָךְ פָּרָה אֶדְמָה תְּמִימָה (במדבר יט ב); הפ"א שבתיבת 'פרה' רפה, כי המלה שלפניה מסתיימת בהברה פתוחה [ומוטעמת בתלישא קטנה שהיא טעם מחבר, אבל תיבת 'תמימה' דגושה כי התיבה שלפניה מוטעמת בגרש⁶⁰ שהוא טעם מפסיק].

i. בנוגע לארמית יש בזה מבוכה קצת: בארמית שבמקרא יש הקפדה על הכלל הזה כמו בלשון הקודש. אבל בארמית של התרגומים אין הדברים מוחלטים כל כך, אפילו בתאג'ין הדווקנין. הסיבה לזה מן הסתם היא משום שקשה להכריע במקום שאין טעמים איזה הוא מקום הראוי לטעם מפסיק ואיזה מקום ראוי לטעם משרת [והרי לפי זה נקבע כל הכלל]. במהדורה זו הלכנו לפי לשון המקרא, ובמקום שהתיבה המקבילה במקרא מוטעמת בטעם משרת, הרפינו בגדכפת שאחריה.

יג. יש כללי ניקוד לא מעטים שאינם בגדר הכרח, אלא צורה מועדפת. כמו למשל החטפים באותיות הגרון, גם הצורה מְחֻמֵּר וגם הצורה מְחֻזֵּר נכונות, ואפשר לכתוב בחטף או בשוא נח, ואין הכרע. וכבר מצינו כן טובא בלשון המקרא שפעם מופיע חטף ופעם מופיע שוא נח.

i. במקרים כגון דא לא הקפדנו להשוות המידות כדי שלא ליצור ניקוד מלאכותי, ואף שפעם מצאנו לפנינו כך ופעם אחרת באופן שונה, לא תיקנו כל זמן ששתי הצורות נכונות וקבילות. נביא כמה דוגמאות מן הארמית:

ii. בארמית של אונקלוס ישנה תנועת עזר הבאה פעמים רבות במקום חטף, לדוגמא: אָהִי מְנוֹקֵד לַפְעָמִים בְּצִירֵי הָא' אָהִי. עֲבוּרָא (תבואה) מְנוֹקֵד לַפְעָמִים בְּחִירָא הָע' עֲבוּרָא. המלה 'עבר' יכולה להיות מנוקד בשלוש צורות: יַעְבֵּר, יַעְבֵּר, או יַעְבֵּר [השוא שבעי"ן הפך לחירק ולפיכך ניקוד היו"ד חזר לצורתו המקורית, שוא]. בכל כהאי גוונא לא שינינו על פי רוב אם מצאנו לפנינו את אחד האופנים, שכן לכולם יש יסוד והם מקיימים מפי ספרים וסופרים.

יד. עוד נציין כי התרגומים כתובים בדרך הכתב שאינו מנוקד, שהוא מלא ולפעמים מלא דמלא. וזה משום שהתרגומים ביסודם לא נכתבו מנוקדים, אלא מסורת קריאתם היתה עוברת על פה, ולאחר מכן התחילו הסופרים לנקדם בכתב. אם היינו באים להפוך את הכתב לכתב חסר [המתאים למצב של ניקוד] היינו צריכים למחוק ולהגיה הרבה, ופעמים שיש צורת כתיב שיש שתי אפשרויות לנקדה, ואף שהכרענו כאחת מהם לפי מקורות וכללים, מ"מ אם היינו מוחקים – היינו משמיטים את האפשרות השניה מידעת הקורא. לפיכך השארנו את הכתיב מלא היכן שמצאנוהו כך⁶¹ ולא מחקנו אלא במקום שהטעות ברורה או שהזרות בולטת ותפריע לקורא.

⁵⁹ הקדמונים מגיררים זאת שהמלה הקודמת מסתיימת באחת מאותיות יהו"א, אבל אין כוונתם שתהיה אות כתובה דווקא אלא שתהיה ראויה לבוא כאן אות יהו"א, דהיינו הברה פתוחה. לכן מילים כמו לָךְ, בָּאתְךָ, נחשבות אף הן כמסתיימות ביהו"א, כי עיקר הענין הוא הברה פתוחה.

⁶⁰ המכונה גם 'אזלא'.

⁶¹ וזאת למודעי כי הרבה מאוד מחקרי המדפיסים בדורות הקודמים, ומדור לדור נמחקו עוד ועוד אותיות ניקוד, אבל השארנו את המצב כפי שמצאנוהו לפנינו בדפוסים דהיום.